

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Основні напрямки дослідження діаспор у сучасній соціології....	5
1.1. Транснаціональна міграція як передумова формування діаспор у сучасному світі	7
1.2. Адаптація та інтеграція мігрантів у нових середовищах.....	9
1.3. Соціальна адаптація мігрантів як предмет соціологічного дослідження	11
1.4. Ідентичності діаспор як предмет соціологічного дослідження.....	15
Висновки	19
Розділ 2. Мусульманські діаспори в сучасному світі та проблеми їх адаптації	20
2.1. Загальна характеристика мусульманських діаспор в світі	20
2.2. Загальна характеристика чеченської діаспори в світі	22
Висновки	24
Розділ 3. Особливості соціальної адаптації чеченських діаспор	25
3.1. Загальна характеристика соціальної адаптації чеченців.....	25
3.2. Гендерний аспект соціальної адаптації чеченських діаспор	32
3.3. Роль релігійної ідентичності в соціальній адаптації чеченських діаспор.....	37
Розділ 4. Соціальна адаптація молодих чеченців у місті Києві.....	39
4.1. Прибуття до країни-реципієнта	39
4.2. Підтримання, конструювання та використання зв'язків у країні-реципієнті.....	42
4.3. Адаптація молодих чеченців та її чинники	46
Висновки	52
Висновки	55
Додаток 1. Програма дослідження чеченської діаспори в Києві.....	60
Додаток 2. Інструментарій дослідження.....	63

Вступ

В останні десятиліття у багатьох країнах на фоні зменшення гостроти класових конфліктів постала нова проблема – етно-соціальні конфлікти. Вони особливо актуальні для мусульманських діаспор, для чеченських в тому числі. Будь-яка зміна в місці проживання тягне за собою необхідність пристосування до нових політичних, економічних, соціальних та етнокультурних умов. Мігранти стикаються з проблемами невизначеності в контексті соціальної ідентифікації та соціальної адаптації в країнах-реципієнтах, що призводить як до внутрішніх проблем діаспорних утворень, так і до проблем держав. Отримання громадянства, освіти, роботи та доступу до інших державних структур залишається нелегкою справою для мігрантів. Державна політика інтеграції в розвиткових країнах залишається неефективною та націлена тільки на мігрантів, а з корінним населенням робота майже не проводиться, що приводить до антимиграційних настроїв.

Після чеченського конфлікту, починаючи з 1991 р., країну вимушено покинуло значна частка населення. Наразі у Європі, станом на 2013 рік нараховується близько 150000 мігрантів із Чечні [26]. Україна ж виступала буферною зоною між Чечнею та європейськими країнами, але наразі близько 2800 осіб є частиною чеченської діаспори в Україні. Важливо зазначити, що українці негативно ставляться до чеченців, за рівнем небажаного сусідства вони випереджають хіба що ромів, що також містить конфліктний потенціал. Саме тому дана проблематика є актуальною на даний момент. Науковому інтересу до чеченської діаспори сприяло також особисте знайомство автора з багатьма представниками цієї діаспори в м. Києві.

Мета: з'ясувати особливості соціальної адаптації чеченської діаспори в Україні (на прикладі молодих чеченців м. Києва).

Об'єкт: чеченська діаспора в Україні.

Предмет: соціальна адаптація чеченської діаспори в Україні.

Завдання:

1. Окреслити зміст поняття «діаспора».
2. Охарактеризувати основні напрямки соціологічного дослідження діаспор.
3. Дати загальний опис процесу соціальної адаптації та факторів, які на неї впливають
4. Дати загальну характеристику мусульманських діаспор у сучасному світі та проблем їх соціальної адаптації.
5. З'ясувати основні проблеми соціальної адаптації чеченців у країнах-реципієнтах згідно з даними соціологічних досліджень.
6. Дослідити особливості соціальної адаптації чеченської діаспори в Україні (на прикладі молодих чеченців м. Києва).

Ключові слова: адаптація, ідентичність, інтеграція, міграція, діаспора, чеченці, мусульманство, релігія.

Key words: adaptation, identity, integration, migration, diaspora, Chechens, Islam, religion.

Розділ 1. Основні напрямки дослідження діаспор у сучасній соціології

Початок світової міграції теорія африканського походження виводить із виходу людини з Африки та її подальшого розселення по всьому світу. Велике переселення народів у IV – VII ст. н.е., відкриття Америки у 1492 р., колонізація Австралії у 1788 р. – ці глобальні події минулого говорять, що цей процес тривав у всі часи. Але якщо в далекому минулому міграція відбувалася насамперед для освоєння нових земель, то після Другої світової війни тенденції змінилися і міграція відбувалася у розвинуті країни із розвиткових країн.

Найбільш узагальнене визначення діаспори – «the spreading of people from one original country to other countries», що перекладається як «поширення людей з однієї первинної країни в інші країни» (Cambridge Dictionary). Але не тільки воно використовується для означення цього феномена вченими та дослідниками. Наприклад, Радянський енциклопедичний словник (за ред. А.М. Прохорова) говорить, що «Діаспора (грец. Diaspora - розсіяння) - сукупність євреїв, які розселилися з часів вавилонського полону (586 р до н.е.) поза Палестиною; поступово термін почали застосовувати і до інших релігійних і етнічних груп, що живуть в новому районі свого розселення в статусі національно-культурної меншини» (Оксфордський та Кембриджський словники трактують так само). Хочу зауважити, що це визначення сприймається саме як вимушена міграція, бо вчені з усього світу аналізували моделі «класичних» діаспор (євреї, вірмени, греки, палестинці, африканці), що є особливістю методологічних досліджень 70-х-80-х років ХХ ст. Умови їх виникнення пов'язували насамперед із геноцидом, гонінням, рабством, тобто з першими історичними формами розсіювання національних меншин. Ознаками таких діаспорних утворень, взятими за основу класифікації були:

- міфологізація країни виходу, колективна пам'ять про неї;

- почуття себе чужим в країні-реципієнті;
- бажання повернутися на батьківщину;
- високий рівень групової згуртованості, заснований на інтенсивній ідентифікації з рідною країною.

Також однією з головних причин міграції були військові дії. З 1918 по 1939 роки Європу покинуло 9 млн. населення. Основними пунктами, куди вони іммігрували були США, Канада, Аргентина. Також важливою причиною були становлення комуністичних держав Північної Європи, Азії, диктатура в багатьох країнах, що звільнилися від колоніальної залежності активували загальносвітовий міграційний процес. Наприклад, під час Жовтневої революції та подальшої Громадянської війни (1917-1922рр) територію сучасної Росії залишило близько 2 млн. громадян. Існує також такий тип як «випадкові діаспори». Він характерний для осіб, що проживали на території певної держави, яка в результаті свого існування змінила кордони (або взагалі розпалася). Представники цього типу не порушували питання самоідентифікації, але в силу обставин вони опинилися в числі етнічної меншості.

Ситуація почала змінюватися у 1980-ті роки, коли розуміння малоефективності цієї моделі досягла апогею через неможливість аналізу суспільств, створених в процесі міграції, та високим попитом капіталістичної економіки на дешеву робочу силу. Результатом стала відмова від використовуваних раніше методів та переходу до нових критеріїв, заснованих на соціально-економічних мотивах міграції, що базуються на колективних та індивідуальних сценаріях адаптації. Вагомою причиною міграції в наш час є міграція із зон соціальних бід. Вона носить назву «феномен сірих зон». Базується цей феномен на тому, що невдалі намагання встановити прискорений темп зростання економіки в країнах Африки, Азії, Латинської Америки приводять до розпаду традиційного життєвого устрою людей, залишаючи їх без засобів існування. Дуже поширеною причиною

міграції у XXI ст. є також навчання. Багато студентів залишають рідну країну заради отримання освіти, а потім і робочого місця закордоном.

На основі викладеного вище можна зробити висновок, що сучасна міграція насамперед залежить від економічного фактору, а міграція в минулому – від політичного.

1.1. Транснаціональна міграція як передумова формування діаспор у сучасному світі

Приблизно у 1990-х роках дискурс про глобалізацію світу серед соціологів збагатився таким напрямом як транснаціональний підхід. Створений він був для пояснення нової реальності глобальних форм взаємодій та різноманітності міжкультурних форм комунікації. Одним з найвидатніших дослідників цього явища є Мартін Елброу, який каже наступне: «Важливо протиставлення міжнародних відносин та транснаціональних взаємодій індивідів і груп, сепарованих територіально і розкиданих по всьому світу. Ці множинні взаємодії стирають культурну значимість державних і територіальних кордонів, розмивають їх нездоланність. Сама можливість такого роду взаємодії отримується завдяки формуванню у акторів спільності цілей, інтересів та ідентичності» [15, с. 19].

Н. Глік-Шиллер, Л. Беш и К. Сзентон-Бленк запропонували використовувати поняття «транснаціональне соціальне поле» для аналізу і опису стійких соціальних, економічних, політичних, релігійних та інших взаємодій іммігрантів з рідною країною. Це поняття призначалося для опису простору соціокультурних взаємодій, необмежених територіально. Тобто міграція не зводиться до переміщень між країнами, а трактується як спосіб розширення соціокультурних взаємодій. Також ці автори запропонували поняття «детериторіалізованої національної держави» для означення ними держав, що незалежні від території. [15] Але їх ідею не дуже прийняли та

багато критикували. Наприклад, Л. Пріс вважає, що не можна використовувати поняття національної держави без поняття території, однак «транснаціональне соціальне поле» йому сподобалося і він запропонував замінити «детериторіалізовану національну державу» на «транснаціональний соціальний простір»; в основі лежить думка, що окрім мігрантів на це поле впливають ще й члени міжнародних організацій та компаній, з якими він пов'язує створення цього простору. [15, с. 21]

На думку П.Левіт, що дуже важливо в контексті цієї роботи, вагомим фактором встановлення та закріплення зв'язків з країною виходу є приналежність до релігійних організацій, членами яких були мігранти на батьківщині. Вона вводить у обіг поняття «транснаціональна релігійна ідентичність», це поняття є результатом симбіозу релігійних практик, що сформувались у рідній країні з новими формами релігійної приналежності та практиками, що засвоюють мігранти в приймаючій країні. [16, с. 11]

Нові конфігурації зв'язків, які формуються між мігрантами та тими, хто залишився на батьківщині мають назву «транснаціональні спільноти»; з цього випливає поняття «транснаціональні мережі». Це багатомірні релігійні, економічні, політичні, соціальні та інші взаємодії, що обходять територіальні та державні кордони. В таких мережах основною взаємодією між транснаціональними акторами є обмін послугами та інформацією заради досягнення спільних цілей.

Від самого початку діаспора формується як співтовариство, яке ігнорує чинні кордони та як таке, що прагне об'єднати людей за ознаками культурного походження (ідентичність, солідарність, міфологізація країни прибуття). Тому діяльність діаспор носить транснаціональний характер та має транснаціональні механізми впливу; можуть вважатися недержавними (бо транснаціональні) акторами світової політики, адже для них важливо отримати доступ до ухвалення державних рішень, хоч і участь не завжди тотожна впливовості. Д. Джозелін та У. Уоллас вважають, що для них характерні такі ознаки:

- високий ступінь автономності (можлива повна автономність);
- участь в транснаціональних мережах, що пов'язані декількома країнами;
- політичні наслідки хоча б для однієї держави або міжнародного інституту.

Також можливі ситуації, коли діаспори у вигнанні в країні-реципієнті формують альтернативні, найчастіше опозиційні партії або суспільні рухи (відносно країни походження). Ресурси таких діаспор засновані насамперед на солідарності, що формує загальний вплив на державу.

Виходячи з усього цього можна зробити висновок, що транснаціональні мігранти можуть приносити з собою зміну культури, економіки, елементи управління державою, що змінюють політику країни і в результаті мігранти змінюють свої ідеї, звичаї, завдяки досвіду, що вони отримали в країні-реципієнті, а також передають цей досвід собі на батьківщину або представникам своєї громади, осівши в інших країнах. Загалом, транснаціоналізм є нічим іншим як однією з форм адаптації мігрантів, який повинен обов'язково доповнюватися класичними способами, про які мова буде йти далі.

1.2. Адаптація та інтеграція мігрантів у нових середовищах

Під адаптацією розуміється стан взаємовідносин особистості та соціокультурного середовища, що характеризується наявністю об'єктивних та суб'єктивних обставин, які дозволяють особі без особливих внутрішніх та зовнішніх конфліктів продуктивно входити у нове культурне середовище. Це одночасно як процес, так і стан. Під процесом розуміється перехід поведінки індивіда до панівної системи норм та цінностей. А під станом розуміється характеристика індивіда та зовнішнього середовища, яка слугує вираженням успішності адаптації як процесу. [14, с. 17] Соціальна адаптація – комплекс різноманітних дій, стратегій поведінки для досягнення достатнього балансу з

соціумом. Тобто можна говорити, що це ніщо інше як процес пристосування, активного освоєння індивідом або групою нових соціальних умов. Вона є однією з форм більш широкого поняття інтеграції, яка є найбільш вдалою стратегією адаптації. З адаптації починається інтеграція. На адаптації інтеграція може зупинитися, а може піти далі. «Інтеграція залежить від багатьох факторів, включаючи уміння говорити мовою країни-реципієнта, доступ до ринку праці та зайнятості, знання моральних норм суспільства-реципієнта...» [ООН, 2006, с. 88].

Питання інтеграції в міграційній політиці країн минулого СРСР, в т.ч. і України, було порушене лише нещодавно. Пов'язано це насамперед зі зростанням незадоволеності серед корінного населення країн присутністю мігрантів, а також зусиллями, які докладають правозахисні та міжнародні організації. Держава не повинна покладати інтеграцію в суспільство на самих мігрантів, що зазвичай робить. В результаті держава розроблює свою політику вже на готовому базисі негативного ставлення до мігрантів та їх дискримінації, що дуже негативно впливає на процес адаптації. Важливо також зазначити, що на перших етапах адаптації у мігрантів обов'язково наявні ознаки культурного шоку. Це відбувається в результаті порушення балансу між внутрішнім (психологічним) та зовнішнім (соціокультурним) середовищем. Це говорить про те, що на фоні об'єктивного зростання трудової міграції, що стимулюється потребами ринку праці, знижується інтеграційний потенціал країн-реципієнтів, а пошук оптимального варіанту адаптації стає найбільш серйозною проблемою інтеграційної політики. Нові мігранти майже не знають мови країни до якої приїздять, не знають законів, правил життя, не мають професійної освіти. В результаті відбувається наплив незареєстрованої робочої міграції. На фоні цього вибудовуються настрої жахливої ксенофобії.

Як зазначалося вище, держава повинна взяти на себе роль посередника між корінним населенням та мігрантами. Як це зробити? Це питання має просту відповідь – збір інформації. Ця інформація повинна бути поділена за

наступними критеріями: участь мігрантів у суспільному житті, а також порівняння їх з корінним населенням за рівнем безробіття, становищем на ринку праці, доступність професійної освіти, наявність дискримінації, експлуатація та ін. У країнах Європи, Норвегії, США та Канаді розраховується комплексний індекс MIPEX (Migrant Integration Policy Index), який дає можливість оцінити національну політику держав в області взаємодії інтеграції мігрантів. Цей індекс забезпечує прозорість цієї національної політики та дає можливість оцінити зміни тенденцій.

Далі я розповім про два дослідження, що були проведені з метою виявлення закономірностей адаптації та інтеграції. Результати, отримані в них, повністю відображають тенденції та закономірності цих процесів.

1.3. Соціальна адаптація мігрантів як предмет соціологічного дослідження

Дослідження має назву «Іммігрантська молодь: акультурація, ідентичність і адаптація», проведене воно було Джоном Беррі, і базується на його авторській теорії адаптаційних стратегій. [1]

Метою дослідження було знайти відповідь на три основні питання: як у молодих мігрантів проходить процес акультурації? Наскільки добре вони адаптуються? Чи є зв'язок між акультурацією та адаптацією? Автора стимулювала провести дослідження нестача розуміння адаптації та акультурації молоді, бо зазвичай проводилися дослідження із дорослими. Основне питання дослідження – чи можуть результати досліджень із дорослими застосовуватися і до молоді. Автор хотів, щоб їх дослідження було використане для розробки політики та програм, які підвищуватимуть досвід акультурації для досягнення більш позитивних результатів адаптації.

Міграція, як говорить автор, має два наслідки: досвід акультурації у групах та акультурація індивідуальна. *Акультурація* ж це процес культурних та психологічних змін, що впливає з міжкультурного контакту (за Беррі). *Культурні* включають зміни у звичаї окремої групи, їх економічне та

політичне життя. *Психологічні* - зміна ставлення осіб до процесу акультурації, їх культурної ідентичності та соціальної поведінки стосовно контактів.

У 1970-ті роки Беррі запропонував двовимірну концепцію, згідно якої існують два незалежних виміри, що лежать в основі процесу акультурації: зв'язки індивіда з культурою походження та зв'язки з новою громадою поселення. Також подібну концепцію висунув Фінні, який стверджував, що окремі особи можуть мати самостійну ідентичність стосовно культури походження та громади поселення. У контексті цих теорій порушено два питання: ступінь, якою особи прагнуть зберегти свою культурну ідентичність; та ступінь, якою вони хочуть залучитися до нової культури. Виходячи з перетину цих двох питань, можна зрозуміти якою мірою мігранти хочуть акультуруватися за допомогою чотирьох стратегій:

1. асиміляція (інтерес до набуття),
2. маргіналізація (інтерес відсутній і до збереження, і до набуття)
3. відмежування (інтерес до набуття відсутній, прагнення збереження)
4. інтеграція (інтерес і до збереження, і до набуття).

Автор керується думкою Ворда, що існують два способи адаптації до акультурації: психологічний (психічне благополуччя) та соціокультурний (повсякденне життя в міжкультурному середовищі). [1, с. 306]

Автор припускав, що орієнтація на етнічну культуру буде кращим показником психологічної адаптації, а орієнтація на національну культуру буде мати вищий показник соціокультурної адаптації підлітків. Вони допускають тезу, що залучення особи одразу до етнічної та національної культури буде найкращим показником адаптації. Також аналізувалася роль дискримінації як такої, що обмежує нормальну психологічну та культурну адаптації. А також автори очікували, що мігранти, які прожили довше на

новому місці, будуть більш інтегровані в країну проживання; що демографічні фактори можуть відігравати певну роль; етнічний склад (щільність) найближчих контактів може мати важливе значення для мігрантів, які адаптуються.

У даному дослідженні вибірку складала емігрантська молодь, що проживає у тринадцяти країнах, а також національна молодь із цих же країн. Середній вік респондентів приблизно 15 років. Досліджували осіб, які народилися у країні-реципієнті (друге покоління, майже в два рази більше) та осіб, що народилися у рідній країні та прибули в країну-реципієнт до шести років (перша генерація). Через різні покоління етнічні групи не могли бути включені як окремі змінні в аналіз, тому автори створили нову змінну - співвідношення життя, проведеного в новій країні, яке для тих, хто народився в країні поселення, дорівнює одиниці, а для народжених за кордоном - це кількість років, які вони прожили у країні-реципієнті, поділені на їхній вік. Дані збиралися переважно в школах анкетуванням. Анкети були складені різними мовами (етнічними), але більшість респондентів обирала саме версію національну. Амплітуда відповідей на питання коливалася від «повністю згоден» до «зовсім не згоден», усього п'ять рівнів. Структурно вона включала в себе дев'ять блоків: *акультурація відносин, культурна ідентичність, знання та використання мов, етнічні та національні контакти, цінності сімейних відносин, сприйняття дискримінації, соціокультурна адаптація, психологічна адаптація*. Анкета також включала різні демографічні питання, типу вік, стать, релігія, професійний статус батьків, етнічний склад району проживання. Також у версії опитувальника для національної молоді не було блоку про володіння мовами, про національну ідентичність і блоку про дискримінацію.

Для виявлення закономірностей акультурації використовувався кластерний аналіз. Усього використовували чотири кластери: *етнічний профіль, національний профіль, профіль інтеграції та дифузний профіль*. У

результаті опитування в першому профілі респонденти виявили етнічне відокремлення, слабо проявляється засвоєння нової ідентичності. У другому підлітки проявили сильну асиміляцію, дуже низький рівень етнічної ідентичності. У третьому підлітки були і за етнічну ідентичність, і за національну, тобто за інтеграцію. В четвертому низька етнічна ідентичність, але високий рівень володіння етнічними мовами, поділ між асиміляцією, маргіналізацією та інтеграцією, тому цей профіль дифузний. Він зустрічається найбільш часто у нещодавно прибулих у країну (до 6 років), а національний зустрічається дуже рідко. Інтеграційний та національний профілі були частішими серед тих, хто проживає довше в країні; частка цих двох профілів серед тих, хто народився в новому суспільстві або проживає більше дванадцяти років, більш ніж у двічі перевищує тих, хто проживає менше шести років. Етнічний профіль був найвищим у сприйнятті дискримінації. В районах, де живе переважно етнічна група, панував етнічний профіль, тоді як в усіх інших кварталах найбільш сильний національний профіль. Інтеграція переважала в юдейської та християнської молоді. Серед мусульман переважають саме етнічні профілі.

Автори очікували, що знайдуть різницю між психологічною та соціокультурною адаптацією; вона змінювалася лише за статтю: хлопчики мали кращий психологічний показник, а дівчата – соціокультурний. Не було встановлено зв'язків між показниками адаптації та віком, професійним статусом батьків та щільністю найближчих етнічних контактів.

В результаті виявилось, що існували вагомні зв'язки між акультурацією та адаптацією: ті, що мали профіль інтеграції, мали найкращий результат як у психологічній, так і в соціокультурній адаптації, у дифузному профілі результати були найгірші. Серед респондентів, що мали етнічний профіль була висока психологічна, але погана соціокультурна адаптація, тоді як у національному профілі результати показали слабшу психологічну та трохи негативну соціокультурну адаптацію. Висновки очевидні: молоді потрібно як

зберігати етнічну культуру, так і встановлювати зв'язки з національним суспільством. Дослідження показали, що дискримінація негативно впливає на адаптацію мігрантів.

1.4. Ідентичності діаспор як предмет соціологічного дослідження

Дослідження було проведене дослідницею Агатою Млечко і має назву «Формування ідентичності як сучасна стратегія адаптації». [2]

Корінні громадяни Італії дуже скептично налаштовані щодо мігрантів. Ворожу атмосферу створює уряд ЄС, ЗМІ, політики. Близько 75% корінного населення пов'язують міграцію зі злочинністю. Тому вважається, що італійці одні з найбільш погано налаштованих щодо міграції. Наразі там проживає 22% іноземного населення до 18 років, від загального відсотку неповнолітніх; серед проблем інтеграції іноземців згадується дискримінація. Для аналізу брали китайську діаспору, але метою дослідження було описання більш широкого процесу формування ідентичності, виявлення стратегій адаптації. Вивчення процесу формування ідентичності вивчалось якісними методами: фокус-групи, глибинні інтерв'ю, спостереження. Використовували вибірку снігової кулі.

Авторка розглядає поняття транснаціональності на прикладі китайців, які мають багато спільного, проживаючи у різних країнах, навіть якщо країни-реципієнти зовсім різні за атмосферою та умовами; відкидає твердження Л. Пана (1988), [2, с. 29] що транснаціональна категорія китайців не існує. Основні ж відмінності між окремими особами в одній країні значно більші. Авторка розділяє думку, що транснаціональність основана на спільній ідентичності, яка залежить від походження, культури та мови. Друге покоління мігрантів розглядається як таке, що має певні труднощі в становленні ідентичності, її модифікації. У статті використовуються теорії «яскравих та розмитих кордонів» (Альба), а також «стратегій адаптації» (Беррі). Іммігрантська меншина або може досягти рівних шансів зі своїми

однолітками в етнічній більшості, або ж стикнутися із виключенням з основного суспільства (Альба). Основа цієї статті – індивідуальна ідентичність.

Міграція наразі перебуває в процесі інституціоналізації таких форм як громадянство, релігія, мова та раса. Вивчення цих форм допомагає краще зрозуміти контекст ідентичності в певній країні (тут Італія). Громадянство розглядається з двох сторін: формальної (formal) і змістовної (substantial). Формальна полягає в національній приналежності, а змістовна – це набір зобов'язань та прав. Серед мігрантів в першу чергу робиться акцент на формальній складовій, бо це забезпечує можливості міжнародних пересувань і їх не депортують з країни. Релігійна проблема в Європі є суттєвою, бо вона зовсім нещодавно втратила свою релігійну цілісність. Мусульман в Італії проживає найбільше (серед мігрантів). Серед китайських мігрантів по всьому світу відбувається секуляризація. За Альбою суспільства-реципієнти досить терпимі щодо мов меншин. Однак в Європі цей процес дуже відрізняється від Америки, бо в більшості випадків мігранти в Європу не знають мови, а в США знають (бо англійська). [2, с. 30] Більшість італійських вчителів вважають, що швидке вивчення мови є важливим елементом для швидшої інтеграції. Поняття расової приналежності хоч і має розмитий характер в останні роки (акцент на етносі та культурних відмінностях), але все ж раса становить певний кордон у відносинах з корінними жителями. У США раса має вагомий вплив у перерозподілі простору, а у Європі ця тенденція слабо проявляється (етнічні гетто дуже нетипові). В Італії китайців сильно дискримінують та політичні антиіммігрантські партії ведуть активну пропаганду. Це впливає на процес формування ідентичності негативним чином.

На думку автора, психологічна акультурація веде до індивідуальної адаптації. Адаптація, за Беррі, поділяється на психологічну та соціокультурну складові. Його теорія включає як індивідуальні, так і групові

рівні процесу акультурації. Вони поділяються на інтеграцію, асиміляцію, відмежування та маргіналізацію (базуються на відмінностях орієнтації на свою та панівну групи, їх контакт). Групові наслідки ділять на мультикультуризм, плавильний котел, сегрегація та виключення. Використовуючи категорії Альба: громадянство, релігія, мова та раса, – в національному контексті, можна проаналізувати реакцію на процес акультурації. Суб'єктивні уявлення про ситуацію індивіда щодо країни перебування мають більше вплив на процес адаптації людини.

Автор говорить, що підхід Беррі має недоліки, бо теорія базувалася на припущенні, що непанівні групи та окремі їх члени мають свободу вибору типу акультурації. В італійському випадку це не зовсім так, бо там саме панівна група забезпечує певні форми акультурації. Також автор заперечує тезу Беррі, що варіація залежить від місця розташування особи, наприклад вдома, в етнічній спільноті (приватній сфері) більше можливостей культурного забезпечення, ніж на робочому місці або в політиці (громадська сфера). Дослідження другої генерації китайців показали, що на вибір стратегії адаптації впливають наступні фактори: сімейна міграція, соціально-економічний статус, недобровільна дитяча міграція, відсутність громадянства обмежують свободу вибору, впливають на модель ідентифікації.

Інтеграція. Альба говорить, що найголовніша умова для інтеграції – громадянство. За Беррі – інтерес до збереження етнічної культури, але і повсякденний контакт з іншою культурою. Дрейф у сторону релігійної формальності. [2]

Асиміляція. Корінні жителі найменш негативно відгукуються про цей процес. Знання мови – основний фактор. Беррі зауважує, що дискримінація за расою нівелює цей процес, навіть якщо культурно особа готова до асиміляції. У багатьох випадках змінюється релігія на панівну в даній країні. [2]

Відмежування. За Беррі – цінність збереження рідної культури, у той же час бажання запобігти впливу та взаємодії інших культур. У цьому випадку громадянство в першій країні повинно бути збережено, тому іноді цей варіант адаптації відкидається (робота без громадянства неможлива). Первинна соціалізація в країні походження робить вагомий внесок у цю форму. Збереження своєї релігії. [2]

Маргіналізація. За Беррі – ситуація, коли мало можливостей або інтересу до культури, а також мало контакту з іншими. Дуже часто на вибір цієї стратегії впливає дискримінація, але так само часто буває і навпаки, що через цю стратегію з'являється вороже ставлення. Маргіналізація означає відмову від культури панівного суспільства у поєднанні з втратою власної культури. У довгостроковій перспективі ніколи не буває позитивною. Наявність громадянства у своїй або країні-реципієнті взагалі не говорить про цінність до нього. Також багато маргіналів серед тих, хто не оволодів мовою країни-реципієнта. Ця стратегія дуже близька до психопатології. Часткове сповідування батьківської релігії. [2]

Міграція сильно впливає на особистість мігрантів; нові особистості, сформовані під впливом нової культури грають вирішальну роль в адаптації. Способи адаптації мають високий рівень залежності від суб'єктивного благополуччя. Якщо простими словами описати адаптацію, то це однозначно «спосіб вижити в новій культурі». Повернення в країну походження надалі розглядається як новий спосіб адаптації. Національний контекст в першу чергу впливає на спосіб інтеграції в новій країні. Політика Італії щодо мігрантів – відмова від попередньої ідентичності, а натомість невизнання їх як італійців, що порушує умови формування ідентичності. Це говорить про вагомні внутрішні проблеми та погану міграційну політику. Італійське суспільство стало ксенофобним через внутрішні медіа та політичний тиск. Категорії Альба виявилися дуже інформативними для національного аналізу мігрантів. Освіта – найважливіший етап інтеграції.

Висновки

Міграція - важливий феномен. Діаспори дуже чисельні й впливові в сучасному світі. Головні проблеми в їхньому житті пов'язані з адаптацією до нового середовища. Це говорить про те, що на фоні об'єктивного зростання трудової міграції, що стимулюється потребами ринку праці, знижується інтеграційний потенціал країн-реципієнтів, а пошук оптимального варіанту адаптації стає найбільш серйозною проблемою інтеграційної політики. Нові мігранти майже не знають мови країни до якої приїзять, не знають законів, правил життя, не мають професійної освіти. В результаті відбувається наплив незареєстрованої робочої міграції. На фоні цього вибудовуються настрої жахливої ксенофобії.

Процес соціальної адаптації діаспор активно вивчається в сучасній соціології. Прикладами можуть бути дослідження Джона Беррі «Іммігрантська молодь: аккультурація, ідентичність, і адаптація» та дослідження Агати Млечко «Формування ідентичності як сучасна стратегія адаптації». Вони показали, що основними проблемами в процесі адаптації є дискримінація, міграційна політика країн-реципієнтів, внутрішні проблеми країн виходу (що призводить також до дискримінації), внутрішні проблеми країн-реципієнтів, рівень володіння мовою країни-реципієнта, а також важливим чинником є ставлення нового суспільства до релігії мігранта.

Розділ 2. Мусульманські діаспори в сучасному світі та проблеми їх адаптації

2.1. Загальна характеристика мусульманських діаспор в світі

Іслам – одна з найпоширеніших релігійних спільнота в усьому світі. Наразі в Європі проживає близько 24 млн. мігрантів (легальних), що сповідують догмати цієї релігії. У певний час, європейські політики, відстоюючи ідеї релігійної толерантності вважали, що інтеграція мусульман у християнський простір Європи буде сприяти зближенню цих двох цивілізацій. Однак приклади, коли мусульмани приймали інтеграційну стратегію дуже рідкісні, бо більшість з них навіть не намагається орієнтуватися на неї. Більш того, у зв'язку з постійним ростом чисельності прибічників ісламу, урядові структури ЄС дуже стурбовані. Деякі аналітики вважають, що неминучою є ісламізація Європи, коли до 2050-го року релігійна «меншість» буде складати від третини до половини усього населення. [13, с. 97] Також побоювання в них викликає демографічний факт, що мусульманське населення у центральних країнах ЄС молодше за корінне. Тож постає резонне питання: чи чекати нам у майбутньому ісламізацію європейської цивілізації? А також такі питання: яке значення має релігія в контексті міграції? Та яке значення має міграція для самої релігії?

Інтеграція мусульман в нове суспільство має деякі проблеми. Однією з них є відсутність церковної ієрархії, через що неможливе контролювання церковного життя прибічників даного віросповідання. Вплив (деяких організацій) можливий лише на певні діаспорні утворення, але не на всіх одразу, як, наприклад, в католицизмі. Цей факт може призводити до проблем порозуміння із державою. Релігійні причини небажання ісламських угруповань до тісного контакту з державою криються і в особливостях принципів відмінностей між «своїми» та «іншими». Наприклад, у різному відношенні до ролі чоловіків та жінок: чи можлива між ними рівність; у

«вірності» іноземних жінок. Потрібно також сказати, що суспільства мусульман та християн різняться залежністю та незалежністю державного апарату та релігії.

Наступною проблемою є громадянство. У ряді країн, в тому числі й в Україні, мусульманські мігранти не можуть отримати громадянство через проблемність закону про натуралізацію, навіть якщо вони народилися і отримали освіту в країні. Можливе лише отримання посвідки на постійне проживання. Держави не завжди готові надавати допомогу мігрантам (наприклад якщо в країні немає національного представництва), тому вони користуються допомогою своїх національних або релігійних утворень. Вони не можуть вести діалогу з державою від імені своєї релігійної групи. Також різноманітні обмеження (релігійні, соціальні) примушують мігрантів вести замкнутий спосіб життя і використовувати рідну мову набагато частіше. Можливо, їх замкнутість можна пояснити тим, що в колі «своїх» в них більше відчуття власної ідентичності.

Наразі, через останню міграційну кризу, пов'язану з конфліктом в Сирії, напруженість та ксенофобія в європейському культурному просторі тільки посиляться. Вважаючи, що дискримінація відбувається на фоні етнічних та конфесійних особливостей, у мігрантів формується певний «менталітет люмпенів», що ще більше підсилює проблемність адаптації.

Таким чином, релігійна проблема мігрантів є основною як для самих мігрантів, так і для держави країни-реципієнта.

Окрім міграції, кількість мусульман у Європі збільшується також за рахунок спеціальної програми Євросоюзу, яка заохочує високу народжуваність в його країнах. Мусульмани дуже виділяються своєю традиційною багатодітністю від корінних європейців, котрі свідомо відмовляються від народження дітей на фоні думки, що це може погрожувати

їх кар'єрі. На основі цього відбувається скорочення корінного населення Європи.

2.2. Загальна характеристика чеченської діаспори в світі

Чеченська діаспора проживає в багатьох країнах світу. Вони утворили свої діаспори у Туреччині, Йорданії, Саудівській Аравії, Єгипті, Ємені, Центральній Африці, США, в більшості країн Європи, Середньої та Центральної Азії. Багато біженців було під час Другої Світової війни, ще більше під час двох російсько-чеченських війн. У 2001 році більш ніж 300000 чеченців вимушені були проживати в країнах-реципієнтах і були там офіційно зареєстровані як біженці.

Найбільша діаспора знаходиться в Туреччині. Місцева політика щодо мови майже повністю асимілювала Чеченців та маргіналізувала їх мову. Але поряд із цим, турецький уряд активно підтримує чеченську незалежність. У відповідь на російську агресію, в Туреччині був створений Даймохківсько-чеченський комітет у 1994 році, який тиснув на уряд Росії щоб він зупинив збройний конфлікт. Московський уряд неодноразово звертався до турецького уряду з проханнями припинити діяльність про-чеченських організацій, але безрезультатно. Це викликало деяку напругу у стосунках Туреччини з Росією.

В Йорданії діаспори проживають аж з 1911 року. Більш менш зберіглась мова та культура. В середині груп вони розмовляють чеченською, а з місцевими – арабською. У 1994 році було створено Товариство друзів Чеченської республіки в якості підтримки. Також вони допомагають чеченцям із отриманням статусу біженця. У 1981 році була створена Чеченська жіноча благодійна організація, що має на меті підвищення обізнаності жінок щодо посилення їх гендерної ролі в суспільстві.

У Сирії та Іраку зберегти мову та культуру не вдалося, великою мірою через слабо толерантну політику правлячого режиму. Багато чеченців працює там у нафтопромисловості. У Сирії членів діаспори більше 10 тис., але точні показники відсутні, а в Іраку – 15 тисяч.

У Росії діаспора, як зрозуміло, найбільша – трохи більше 400 тисяч представників станом на 2002 рік. Члени діаспори розкидані по всіх кутках країни. Російська влада активно сприяє придушенню національної ідентичності чеченців, поширюючи тенденції античеченства та расистських настроїв; деякі політики вимагали примусової репатріації чеченців і стали національними героями.

В горах Грузії проживає за офіційними даними проживає півтори тисячі біженців, в Азербайджані десять тисяч. Дітям біженців в Азербайджані дозволили відвідувати школи лише у 2003 році.

У Казахстані в 1989 році налічувалося 75 тис. чеченців. З часом вони почали масово повертатися на батьківщину, вбачаючи там кращі перспективи життя. Однак у 1994 році, після Російського вторгнення, почався процес зворотної міграції та більшість почали повертатися назад у Казахстан. Умови для життя мігрантів там здебільшого задовільні. В деяких звичайних школах навіть пропонується навчання чеченською мовою. Тому там вони можуть активно підтримувати свою культурну ідентичність.

Країни Європи також налічують значну кількість біженців з Чечні. Там багатьма способами здійснюється їх підтримка. Була створена Європейська асоціація чеченських біженців, яка лобіює європейські уряди. У Франції в 1999 році було створено Паризьку школу для надання допомоги біженцям та сприяння культурним зв'язкам мігрантів. У Німеччині допомогу здійснює Кавказько-німецький комітет, у Великобританії – російсько-чеченський центр Даймохк.

У США живуть більш ніж 150 сімей чеченців. Там добре збереглися традиції та культурний бекграунд. Чеченці там зазвичай одружуються тільки в межах групи, що може свідчити про традиційність місцевих мігрантів. В 1999 році, під час другої чеченської кампанії, в США влаштували масштабні демонстрації проти вторгнення, тому можна говорити, що американці досить обізнані в чеченських справах.

Висновки

Отже, як можна бачити, інтеграція мусульман у нові суспільства, не дивлячись на їх достатньо значну кількість, має свої проблеми. Ці проблеми можуть бути внутрішніми або зовнішніми, тобто вони можуть виникати і в межах осередків самих мігрантів, і в межах держави. Тобто їх можуть створювати як новоприбулі для країни, так і самі держави-реципієнти для мігрантів. Не дивлячись на це, світова міграція мусульманських спільнот не стоїть на місці й з кожним роком країни усього світу, особливо Європейського Союзу, поповнюються новими вихідцями із зон конфліктів і просто шукачів кращого життя.

Чеченські мігранти не є винятком. Дві останні війни, що відбулися у Чеченській Республіці змусили багатьох людей, рятуючи себе та свої сім'ї, покинути рідну землю і віднайти притулок у багатьох країнах світу. Їх діаспори наявні майже всюди, але кожна держава ставиться до них по-різному. Це залежить від культурних та політичних особливостей країни-реципієнта, про що я згадував у першому розділі. В одних країнах є офіційні представництва чеченських діаспор, які представляють їх інтереси та допомагають зберегти ідентичність, а в інших – жорстка політика щодо мови та дискримінація, що сприяє навмисному придушенню національної ідентичності чеченців.

Розділ 3. Особливості соціальної адаптації чеченських діаспор

Після розпаду СРСР у 1991 році Чечня проголосила незалежність. Чеченська Республіка Ічкерія не була признана російською владою (бо в республіці основою економіки була і є нафта) і для «врегулювання» конфлікту на її територію у 1994 році були введені російські війська. Військові дії продовжувалися протягом 1994-1997 р. (перша чеченська кампанія) і 1999-2001 р. (друга чеченська кампанія), що призвело до масової вимушеної міграції біженців закордон. Більша частина поїхала в країни ЄС (технічно вони це зробили через сусідню республіку Інгушетію), де швидкими темпами почали створюватися чеченські діаспори. Найбільші осередки таких утворень знаходяться в Україні, Польщі, Чехії та «старих» країнах ЄС (Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія), де високий рівень прийняття мігрантів. Оцінка загальної чисельності чеченців у Європі на 2008 р. складає 70 тис. чоловік, а на 2013 р. – близько 150 тис. осіб. У 2013 р масовий виїзд в ЄС чеченців був, на думку одного з працівників чеченського офісу Меморіалу, спровокований чутками: «Це якась провокація була. Пустили чутку, що Німеччина відкрила квоту в 40 000 на біженців з Чечні, а тих, кому не дають статус біженця, дають кілька тисяч євро, щоб повернулися. Ось вони і поїхали ... » (Інтерв'ю автора, Чечня, 2013) [8].

3.1. Загальна характеристика соціальної адаптації чеченців

Найголовніше в адаптації мігранта – підтримання його життєзабезпечення (робота, житло, освіта, доступ до соціальних служб служб). Під час переселення особи дезінтегруються, бо виходять із своєї рідної соціальної групи; із людей, що ухвалювали власні рішення, вони трансформуються у тих, хто залежить від допомоги держави-реципієнта.

Загальної картини щодо пристосування цієї національності в різних країнах немає. У кожній державі існують свої законодавчі рамки та можливості, наприклад у маленьких містах, де корінне населення страждає від безробіття. На фоні цього вимальовується неабияка ксенофобія. А ось у країнах Центральної Європи виникають інші проблеми: на відміну від Західної Європи там мала частка мусульман, що заважає підтримувати релігійні традиції та має значний негативний вплив на інтеграцію.

Як не дивно, адаптація чеченців суттєво відрізняється від інших мігрантів за наступними факторами. По-перше, це родинні зв'язки. Вони завдають основний тон адаптації, бо проблеми, що виникали на батьківщині вирішувалися з допомогою родичів, а у інших країнах не всі мають членів сім'ї і через це можуть виникати певні труднощі. По-друге, це залежність від робочого місця. Так як у більшості країн із цим проблеми і їх корінне населення вимушене вирушати в еміграцію на заробітки, тому можливостей економічної активності для біженців мало. Якщо статусу біженця особа ще очікує, то на офіційну та високооплачувану роботу вона влаштуватися не може. В таких умовах більшість вимушена шукати шляхи заробітку в тіні, пов'язаного з різноманітною кримінальною діяльністю. По-третє, це доступ до ринку житла. Інтеграційні програми європейських країн можуть надати жило лише на півроку-рік (для біженців), а за цей час вивчити мову, отримати певний статус майже неможливо. Також проблемність цього питання пов'язана із дискримінацією зі сторони орендодавців, що сприймають чеченців як терористів чи ненадійних орендарів, хоч і не зрозуміло чому, адже більшість шукає житло зі своєю родиною. Четвертим фактором є доступ до освіти. Навчання в школі є чи не найважливішим чинником адаптації. Якщо батьки віддають дитину до школи, то майже зі стовідсотковою вірогідністю процес інтеграції пройде гладко і сформується подвійна ідентичність. Але можуть бути й винятки. Якщо соціальна група дитини буде дискримінувати її за етнічною або релігійною приналежністю, можуть розвинутися найбільш невігідні стратегії адаптації. Це, до речі,

відноситься і до старшого покоління. Ті хто приїхав із немовлятами завжди найбільш успішні в інтеграції. Після набуття середньої освіти підліток буде володіти мовою країни-реципієнта та труднощів із вступом до ВНЗ і подальшого кар'єрного росту не буде відчутно. Усі ж, хто приїхав у більш пізньому віці, вимушені задовольнятися мовними курсами та курсами культурної орієнтації. [3, с. 36].

У 2017 році було проведено дослідження Марата Іліасова, що має назву «Дослідження чеченської діаспори в Європі» [22]. Вона побудована на якісному дослідженні того ж автора; дослідник мав мету відповісти на два основних питання: 1) чому чеченці віддають перевагу багатодітним сім'ям та 2) яким саме чином вони оцінюють чечено-російський конфлікт. [22, с. 202] Основним методом збору даних було напівструктуроване глибинне інтерв'ю із 110 особами, також вісім фокусованих групових інтерв'ю із максимум десятьма респондентами та 43 анкети-опитувальника. Респондентами були чеченські біженці, саме ті, які проживають в Європі з часів початку другої чеченської кампанії 1999 року. Дослідник намагався сконструювати питання таким чином, щоб відповіді респондентів можна було б екстраполювати на всю чеченську націю.

Він зазначив, що питання мають бути розроблені так, щоб по-перше вони підходили для усіх вікових та статевих груп, а по-друге, щоб обійти культурно неприйнятні запити для членів діаспор. Для прикладу приводиться питання про репродуктивні наміри, на яке деякі респонденти відмовлялися відповідати через ті самі культурні табу, це пояснюється як певне порушення чеченського етикету, який встановлює певну відстань між віковими категоріями (молодшим та старшим поколінням) або між різними статевими групами та накладає певні обмеження на теми, які можна підіймати. [22, с. 203]

Анкетування було також проведено через соціальні мережі з безпосередніми жителями Чечні, щоб розширити базу інформантів, які зможуть відповісти на не зовсім прийнятні для них питання без культурних

обмежень, адже самого інтерв'юера як такого не буде та респонденти не будуть вважати опитувальник не таким потенційно небезпечним. Автор зазначив, що страх перед відповідями на деякі питання, якщо б проводилися саме інтерв'ю в Чечні, виправданий режимом Кадірова, який жахає місцевих жителів. [22, с. 206] Анкета також була надіслана до місцевих діаспор чеченців у Грузії та Йорданії, які були не проти посприяти дослідженню. Для грузинських чеченців анкета не адаптувалася, а для йорданських були усунуті всі питання, що стосуються політики(за їх проханням; підкреслили нейтральну політичну позицію). Для Чечні анкета була перекладена на російську мову, для Йорданії – на арабську, для Грузії – на Грузинську. Але зрештою, куратор у Чечні відмовився працювати над проектом, через можливі проблеми безпеки. Там були ситуації, коли респонденти критично висказувалися щодо уряду, на них робили доноси та потім публічно принижували, тому не дивно, що вони відмовилися брати участь у дослідженні. Йорданські діаспоряни заповнили лише десяток анкет. А у Грузії ситуація була найкраща – так як більшість інформантів знали дослідника особисто, вдалося зібрати аж 104 анкети.

Дослідник робив пілотні тестування інтерв'ю (20) та анкетування (18) у Бельгії. Респонденти розділилися на дві групи: ті хто взагалі не переймався за конфіденційність, навіть хотіли відмовитися від політики анонімності, яку забезпечував університет дослідника, та ті, хто був дуже стурбований за можливий виток даних. Представники другої групи, як зазначається в статті, були переважно прихильниками салафімського ісламу. Салафізм - це течія в сунітському ісламі, яка закликає до очищення релігії від усіх можливих нововведень, «розуміння ісламу так, як його розуміли пророки». Я гадаю, що їх стурбованість щодо анонімності лише опосередковано пов'язана з салафізмом, адже ця течія заганяє їх в дуже жорсткі рамки і вони через це стають ще більш скритними.

Під час проведення пілотів глибинок лише одна особа не погодилася на інтерв'ю з дослідником, хоч і погодилася на анкетування. Відмова відбулася

через неправильну інтерпретацію респондента слова «інтерв'ю». Як зазначається, слово «інтерв'ю» нагадує біженцям про, у більшості випадків, їх негативний досвід прибуття до країни-реципієнта та розмов із міграційною службою, а також неправильним тлумаченням поняття через журналістів, яким мігранти не довіряють. Тому краще використовувати більш нейтральні запити, на зразок «розмова», чи «діалог», щоб не потрапити у подібну ситуацію. [22, с. 207]

А з пілотом анкетування у дослідника виявилися інакші проблеми – там було забагато відкритих запитань, які часто пропускали чи хотіли відповісти усно; та загалом опитувальник був занадто довгим, це проявлялося у тому, що значна частка респондентів просили взяти анкету додому та принести незабаром. Приблизний час її проходження був 40 хвилин – година.

Далі почалася робота в полі, а саме в Литві, Норвегії та Лондоні. У першій країні автор провів вісім інтерв'ю, протягом двох тижнів. У другій країні лише сім за місяць. А у третій – п'ять глибинок за три дні. Автор говорить, що для того аби не було проблем із дослідженням, потрібно заздалегідь домовитися із респондентами, та що вибірка сніговою кулею для глибинок не є вдалою через можливу зайнятість інформантів. Також, окрім глибинок, респонденти одразу ж проходили анкету. В деяких випадках потрібно допомагати записувати відповідь на питання або давати правильну інтерпретацію питанням, бо відповідь може бути або пропущена, або не релевантна. Щоб представник чеченської діаспори прагнув брати участь у дослідженні, потрібно запевнити його в абсолютній конфіденційності, що результати кодуються та зберігаються належним чином, що гарантує обмежений доступ до них. В деяких випадках треба запевнити респондента, що дослідник не має ніяких зав'язків із урядами Чечні чи Росії. [22, с. 208]

Останні покоління мігрантів дуже тісно підтримують зв'язок із батьківщиною, тому їх спосіб життя та сімейні цінності майже не відрізняються від суто чеченських. Цей зв'язок із домом дозволив

багаточисельній діаспорі в Європі відтворювати поведінкові структури чеченських сімей. Вони підтримують чітку етнічну ідентичність і тому моделі поведінки та уподобання щодо розміру сім'ї є незмінними у поки що молодих чеченських діаспорах. Автор навіть стверджує, що завдяки цьому феномену зберігання первинної ідентичності, такі самі результати він міг отримати від дослідження безпосередньо в республіці, але з виключенням фактору безпеки.

Відсутність грошей на пересування між країнами та часу змусили дослідника піти шляхом проведення онлайн інтерв'ювання. Тут вже можна було використати метод снігової кулі, так як деякі питання які він ставив респондентам спонукали тих казати фрази на зразок: «на цю тему вам краще поговорити з...» і запрошували своїх свояків до бесіди. Таким чином сформувалася певна група (10-12 чол) із осіб різного віку, з якою автор кожного тижня зустрічався онлайн протягом двох місяців.

Марат Ільясов, автор дослідження, виділив три найбільш поширені типові проблеми, які можуть виникати у дослідників, що вивчають чеченську діаспору. Першою є те, що респонденти висвітлюють свою групу у багатьох випадках тільки позитивно, намагаються «покращити імідж» групи, тому дослідник повинен мати чітке уявлення про групу, яку він вивчає, щоб помітити спроби якимось чином спотворити інформацію. Один із інформантів сказав: «Окрім тих, хто намагається жити за чеченською етикою, завжди є ті, хто зіпсує цей образ через неетичну поведінку». І загалом так і є, по своєму досвіду можу сказати, що домінуюча більшість чеченців підписалися б під кожним словом цього респондента. Другою проблемою автор називає особисті упередження дослідника, тобто власні уподобання, які перешкоджають неупередженому вибору інформації. Але він зауважує, що якщо стати (бути) «своїм» для респондентів, то можна на собі цієї проблеми не відчувати. І також за таких сприятливих умов є можливість набагато більше поглибити дослідження. Третьою проблемою може стати тиск респондентів на дослідника. Це виражається в їх прагненні до «правильного дослідження».

Таке очікування виплило внаслідок невдоволення чеченцями літературою про чечено-російські війни. Але, як зазначає автор, сам дослідник може опинитися у цій пастці за своєї вини – будучи занадто «своїм» для респондентів можна бажати представити їх у кращому світлі, таким чином забувши про об'єктивність. [22, с. 214]

Також на адаптацію мігрантів, на їх ставлення до нового культурного середовища може вагомо впливати поняття туризму. На цей рахунок у 2007 році було проведене дослідження у Бельгії. [23] Для дослідження взяли методом снігової кулі вибірку у 44 людини. Перша половина це були чеченські жінки у віці 30-50 років, що проживають в Антверпені, більшість з них покинули рідну країну з сім'єю. Друга половина – чоловіки віком 18-30 років, що проживають в Льовені, і які здебільшого залишали країну самостійно.

Чеченські респонденти інтерпретують поняття туризму дещо інакше, ніж середньостатистичний житель Європеєць. За кордон вони ніколи не подорожували, через фінансову скруту. Жителі Грозного віддають перевагу відпочинку в горах або біля моря. Також багато хто асоціює відпочинок з відвідуванням сім'ї, це відображає факт тісної чеченської сімейної мережі. Природа має центральне місце у їх відпочинку, в першу чергу в межах їх країни, вони дуже нею пишаються. Молодь їздить до різних спортивних таборів.

Чеченцям важко дався переїзд до Бельгії як фізично, так і морально. Для двох опитаних груп перші роки переїзду мають кардинально різне значення. На це, в першу чергу, впливає час, проведений в Чечні до переїзду. Чеченські жінки з міста Антверпен, що соціалізувалися в довоєнні часи частіш за все мають вищу освіту та сім'ю. Вони усі зазначили, що потребують відпочинку, але їм бракує досвіду планування та фінансів. Якщо в республіці вони мали хорошу роботу, то в країні-реципієнті вони залежать від соціального забезпечення. У молоді в Левені положення ж зовсім різне. Вони вимушені були покинути Чечню за власні кошти, через війну вони не

мали доступу до вищої освіти. Характеризують перші місяці в Бельгії як дуже жорсткі. Вони намагаються всіма силами відновити та підтримувати власну ідентичність. Намагаються мати якомога більше контактів з представниками як своєї нації, так і з іншими. Вони дуже зацікавлені в знайомстві з Бельгійською культурою, шукаючи баланс між традиційними та місцевими цінностями. Їх туристичні преференції відображають спогади про Чечню, відпочинок як там. Тобто можна зробити висновок, що святкова поведінка частково пояснюється культурними уподобаннями.

Дослідження показало, що відпочинок у межах Бельгії має велике соціальне значення, яке сприяє інтеграції в приймаючу культуру. Мігранти розглядають культурну інтеграцію найважливішою. Тобто туристичний сектор може принести покращення соціальної інтеграції.

3.2. Гендерний аспект соціальної адаптації чеченських діаспор

«Гендерні установки чеченців відрізняються від установок суспільства-реципієнта. Для чеченців найбільшу цінність становлять сім'я і сімейна честь, загрози яким не повинно бути. Особливо вразливі, з їх точки зору, жінки і діти: вони повинні бути під контролем. У культурі чеченців дуже сильно розвинутий захист своїх жінок» (Heinrich, Lobova, 2012). У зв'язку з цим важливим гендерним аспектом, в чеченській культурі укорінене виключення жінки із суспільної сфери; жінки реалізують себе найбільше в домашній сфері: ролі матері, домогосподарки та дружини. Чеченське суспільство ж загалом описується як глибоко патріархальне.

Через інтеграцію тільки-но прибулих у нове суспільство, у чоловіків виникають труднощі з необхідністю перебудови своєї гендерної ідентичності та нових сімейних ролей. Маскулінність – головна характеристика чеченського чоловіка, котра виявляється в можливостях забезпечення безпеки та покриття усіх потреб сім'ї. В результаті, якщо чоловік не може знайти роботу відбувається пониження своєї маскулінності через

неможливість її репродукції на чужині. Це призводить до серйозних внутрішньосімейних та психологічних проблем.

Жінки ж навпаки у новому середовищі продовжують грати свої сімейні та гендерні ролі. Вони найчастіше вступають у переговори із адміністративними органами, бо чоловіки можуть «втратити обличчя», говорячи про свої проблеми. Жінки швидше оволодівають новою мовою та легше знаходять невелику роботу. Більшість із них свідомо відкидають «незалежність», бо на їх думку це призводить до загрози єдності сім'ї. Тому можна говорити, що збереження старого нормативного патріархального порядку відіграє більш значну роль в житті жінки, ніж економічні вигоди від їх самостійності в новому суспільстві.

На рахунок гендерної ідентичності жінок, у 2012 році було проведене дослідження Аліси Щепанікової, яке має назву «Контрастна гендерна практика двох поколінь жінок в Європі». [23] Вона має за мету дати детальний опис трансформації та переосмислення патріархального гендерного порядку у часи радикальних змін, що були викликані переміщенням через конфлікти в Чечні. Тут показані відмінності гендерної практики жінок-біженців в Австрії, Німеччині та Польщі.

Жінки часто стають основними посередниками між установами приймаючих суспільств та їх громадами, таким чином підриваючи патріархальні гендерні норми, що мають значний вплив на ролі чоловіків та жінок в чеченському суспільстві. У молодому віці більшість жінок одружуються і ведуть сімейне життя змолоду, тим самим відмовляючись від освіти та перспектив професійної самореалізації на користь сім'ї. Через це вони сповідують більшу консервативність гендерної практики, ніж жінки старшого покоління. Як вказує автор [2, с. 476], це підриває гіпотезу про те, що молодші мігранти краще адаптуються, ніж їх батьки. Також це говорить про не обов'язковість розширення можливостей жінок-мігрантів та їх незалежності в країнах-реципієнтах, незалежно від розширення можливостей на освіту та працевлаштування у міграції.

Жінки винаходять нові моделі поведінки в транснаціональному просторі. При цьому умови, в яких були соціалізовані два покоління жінок продовжують знаходити відтворення в формуванні своєї гендерної практики і в міграції. Це показує транснаціональний характер їх міграційного потенціалу.

Хоч широкомасштабний конфлікт закінчився, але масове порушення прав людини в Чечні продовжується: інститутам суспільства загрожує корупція та деспотизм. Тому місцева жителі мають підстави покидати країну навіть зараз. Умови для отримання статусу біженця стають з кожним роком все більш жорсткими; випадки затримання та насильницької депортації поширилися по всьому ЄС. Таким чином з'явилися і ще більша важливість для підтримання транснаціональних зв'язків, багато хто б не зміг залишити Чечню без підтримки родичів у приймаючих країнах.

Положення біженців у трьох країнах, що використовуються для цього дослідження суттєво відрізняються. Австрія має найбільшу діаспору в Європі, нараховуючи більше 20000 біженців. У Польщі – 14000. А в Німеччині нараховується набагато більше мігрантів вцілому, тому точно сказати яка там проживає кількість чеченців важко, але приблизне число 10000. У Польщі отримати статус біженця найважче, тому що там слабо інституціолізована підтримка шукачів притулку, тому багато хто, їдючи транзитом, вимушений був застрягти там. Але не зважаючи на суттєві відмінності розміру громад та відмінності поколінь, у чеченських жінок гендерні практики мають більше спільного, ніж відмінного.

Загалом дослідження базується на інтерв'ю з 35 чеченськими жінками у вищезгаданих країнах. Вибірка була побудована методом снігової кулі. Вік жінок варіювався від 18 до 59 років. Рівень освіти коливався від незакінченої середньої до докторантури. Більше половини жінок на момент інтерв'ю мали повноцінну сім'ю, решта були або вдовами, або жили окремо від чоловіків. Лише дві жінки були завжди самотні. Термін перебування в країні-реципієнті коливався від декількох місяців до десяти років; усе інше життя усі

проживали на території Чеченської республіки. Мовою проведення інтерв'ю була російська. Дослідниця провела додатково 15 інтерв'ю з соціальними працівниками, юристами та науковцями, що працюють з чеченськими мігрантами.

Це дослідження показало, що хоч два покоління чеченок однаково обмежені патріархальними нормами, вони застосовують різні гендерні практики. Також що дії жінок не можуть бути пояснені лише умовами приймаючого суспільства, хоч умови мають вагомий вплив на стратегію адаптації мігранток. В Австрії, де є усі передові умови прийому біженців, практики жінок були майже такі ж, як і в Польщі, де дуже обмежена соціальна підтримка. Більш вагому роль у виборі стратегії частіш за все грають транснаціональні зв'язки біженки, а також передміграційний досвід. Цей досвід залежить від покоління мігрантки, дивлячись у який період вона жила.

Тут порівнюється два покоління, одне з яких народилося у так званий мирний «золотий час» часів СРСР і встигли отримати досвід навчання, працевлаштування, та друге, яке зростало вже під час воєнних дій. Довоєнне покоління виросло в період радянської політики модернізації, що узаконила місце жінки в суспільстві та поруч із цим в соціальній структурі патріархального суспільства; тому два найважливіші аспекти для адаптації у їх біженстві – освіта, що розглядається як шлях до професійного успіху та здатність переміщуватися між різними гендерними очікуваннями радянського й чеченського суспільства. У Чечні в ті часи був наявний так званий «чеченський парадокс» - перетворення радянськими заходами емансипації, але не послаблення традиційних соціальних структур. Це призвело до високого рівня освіченості та зайнятості у виробництві жінок, але й зберегло високу народжуваність та звичний розподіл гендерних ролей у господарстві. Одна респондентка заявила, що вони вважали комуністичні ритуали «штучними» та жили згідно свого культурного бекграунду. Майже усі одружувалися, ховали померлих згідно мусульманських ритуалів. Але

були й проблеми, як от обмеження у місці та предметі навчання, були майже виключені із спадщини землі. [23, с. 480] Але більшість жінок того покоління змогли активно поєднувати дві соціальні системи, використовуючи можливості, що надаються радянською системою, спираючись на структури чеченської системи. Цей досвід виявився вирішальним для мігранток, тому що вони здатні орієнтуватися між різними очікуваннями для суспільств, в яких живуть.

Для чеченок, що жили під час війни, основним фактором соціалізації, створення системи цінностей, була (і є) адаптація до нових умов. Одна респондентка вказала, що пам'ятає з дитинства лише війну. Відвідування школи часто переривалося через бомбардування. [23, с. 483] У часи 90-х відбулося переродження ісламу в Чечні. Солдати завдяки вірі виправдовували свою боротьбу та мобілізувалися, а цивільне населення таким чином намагалося пережити ті жахливі події. Взагалі під час тривалої нестабільності існує тенденція примикати до найбільш стійких інститутів. Розширена сім'я разом із вірою була важливим джерелом підтримки під час війни. Патріархальні сімейні норми тісно пов'язані із збереженням етнічної групи під час багатовікової боротьби проти асиміляції та загрози знищення російським агресором. Молоді жінки дуже тісно себе ідентифікують з ісламом та сімейним життям, не маючи такої можливості переміщення між гендерними структурами та порядками в приймаючих суспільствах, як старше покоління жінок.

Жінки радянського покоління частіше розглядають варіанти здобувати освіту та працевлаштуватися, багато хто з них на практиці є головними годувальниками в сім'ї разом із чоловіками, адже другим важко знайти престижну роботу в країнах-реципієнтах і вони вимушені займатися важкою фізичною працею. Також деяким чоловікам важко впоратися із падінням їх соціального статусу або просто здоров'я не дозволяє займатися такого роду працею. Тому жінки в такому разі отримують більше простору для перегляду своїх ролей у новому соціумі. Жінки також виступають основними

посередниками з соціальними установами для мігрантів. Тому через більший інституційний вплив, їм вдається набагато швидше вивчити мову приймаючого суспільства. Хоч деякі усвідомлюють свій гендерний потенціал, але все ж вони не хочуть змінювати цей порядок через відсутність перспективніших альтернатив; з часом певна трансформація все ж відбувається.

Жінки, що зростали в умовах війни, як згадувалося вище, є прихильницями більш консервативного гендерного порядку. Так як їх чоловіки молоді, вони добре забезпечують свої сім'ї та жінкам не потрібно думати про працевлаштування. Вони не дуже добре вивчають мову та про навчання задумуються нечасто. Так як вони рано вийшли заміж та жили в умовах війни, більша частина залишила навчання у школі. Молоді жінки піддалися значному впливу ісламу на батьківщині, тому релігія для них є певним зводом суворих обов'язкових правил. Одна респондентка зазначила, що через її одяг було б важко знайти роботу, бо люди в Австрії не люблять жінок в хустках. Тобто жінки, що соціалізувалися в часи війни, обирають стратегії адаптації, які ставлять на перший план сім'ю та релігію, а не освіту та кар'єру.

Отже, найголовніше питання адаптації чеченських мігранток: залишаючись традиційним патріархальним суспільством, обрати інвестиції в освіту та кар'єру чи сім'ю та релігію, та як можливо це об'єднати ці дві різні гендерні ролі.

3.3. Роль релігійної ідентичності в соціальній адаптації чеченських діаспор

«Одним з важливих складників цього процесу є релігійне виховання дітей як одна з головних форм чеченської ідентичності і збереження культури. В основному це робиться вдома - вчать молитви, обряди, проводяться релігійні свята. Чеченці можуть практикувати іслам вдома, через інтернет, здійснюючи релігійні обряди, вони реконструюють іслам з впливом

адатів, як у себе на батьківщині. Але якщо поруч з місцем проживання є мечеть, вони можуть зблизитися з мусульманами з Близького Сходу або з татарами, так як для здійснення мусульманських обрядів часто чеченцям буває складно знайти імама своєї конфесії. Вони можуть запросити імама інших конфесій (наприклад, татарського або арабського)» (Lukasiewicz, 2011, р. 97).

Відтворення практики ісламу в еміграції зближує чеченців не з корінним населенням місцевості, а з іншими іммігрантськими групами. Тому є тенденція обирати житло ближче до мечетей чи релігійних громад. Більшість мусульман-мігрантів, не тільки чеченці, починають більш консервативно сповідувати релігію в новій країні, ніж на батьківщині. Цей феномен пояснюється зіткненням таких осіб з відчуженістю та важкістю адаптації у новому середовищі та має назву «повторна ісламізація». Важливо також зазначити, що чеченці сповідують саме сунізм, а не шиїзм (течії ісламу). Від християнських традицій вони дистанціюються, але проти нічого не мають. По даним опитування в Австрії, 100% чеченських респондентів визначили себе як вірян, але загальний індекс релігійності, який розраховувався виходячи з відповідей про виконання релігійних догматів вийшов з результатом у 50%. [3, с. 41]

Як висновок можна сказати, що інтеграція чеченських мігрантів відбувається важко в усіх країнах. Стратегії адаптації дуже обмежуються патріархальною структурою сім'ї, а соціальні проблеми роблять інтеграцію важкою. Релігія сприяє процесу адаптації, але не процесу інтеграції.

Розділ 4. Соціальна адаптація молодих чеченців у місті Києві

Вибірку для нашого дослідження склали 12 респондентів віком від 18 до 23 років. Більшість народилися і виросли в Україні, деякі ж мігрували разом із сім'єю у віці до 2 років. Наразі усі респонденти проживають у місті Києві, переважно в Шевченківському та Печерському районах. Усі мають середню освіту та більшість отримують (чи отримали) вищу освіту в Україні. Принциповим є те, що в дослідженні брали участь лише чоловіки-чеченці.

Пілотажне дослідження було проведене в рамках минулорічної курсової з одним респондентом. Загалом, одне питання викликало труднощі з відповіддю, останнє в першому блоці – «На Вашу думку, як воєнні дії вплинули на Вас і Вашу родину?». Воно було розцінене як не зовсім коректне у зв'язку з жахливими наслідками для сімей респондентів і відповідь на нього було важко сформулювати так, щоб вона підпадала під рамки дослідження. У зв'язку із цим, було прийняте рішення додати до запитання фразу «Як змінили?». Також до другого блоку додалося питання «Якого розміру був населений пункт, в якому ви проживали?(та\або звідки Ви та Ваша сім'я родом)», за допомогою якого уможливилася оцінка рівня традиційності мігранта.

4.1. Прибуття до країни-реципієнта

Процес прибуття чеченських сімей до України відбувався вимушено – конфлікт 1994-1996 років спрямував багатьох покинути Чечню у пошуках кращого життя. За словами одного з респондентів, серед мирного населення жертв було найбільше, тому, побоюючись за свої сім'ї, голови сімей приймали рішення рятувати свою сім'ю від воєнних дій. Лише у двох інформантів сім'ї мігрували дещо раніше – у кінці 80-х та початку 90-х років, у обох випадках із метою розширення сімейного бізнесу.

Складалася тогочасна середньостатистична чеченська сім'я із трьох – шести осіб. Загалом сім'ї респондентів мігрували у повному складі, в один етап. У одного ж респондента сім'я переїздила поетапно: «...Це було все поступово, не одразу, а протягом п'яти років вони потроху освоювалися та переїздили». Фінальним місцем призначення зазвичай ставала країна чи регіон, де проживали на постійній основі родичі, друзі, бізнес-партнери, які фактично могли допомагати із житлом чи фінансами, або ж країна була знайома напередодні (як от у одного з респондентів батько навчався в університеті в Україні); лише в одному випадку сім'я респондента мігрувала до країни-реципієнта без підґрунтя у вигляді будь-яких зв'язків: «Просто приїхали та починали з нуля». Місто обиралося таким саме чином, але з плином часу багато хто переїздив до столиці, де було легше знайти роботу та відкрити (чи розширити) бізнес; також дуже вагомим фактором була чисельна чеченська діаспора в Києві, яка за словами респондентів привносила вагомий вклад в полегшення процесу адаптації мігрантів та допомагала покращити соціальне життя. Багато для кого Україна була вже фінальним пунктом призначення, до якого діставалися після недовгострокових транзитних точок, якими найчастіше могли ставати як західні регіони Росії, так і Інгушетія чи Казахстан. Двоє інформантів зазначили, що в планах було повернення на батьківщину, вважаючи, що воєнні дії припиняться через кілька років, але обставини склалися так, що повертатися було небезпечним навіть у час формального перемир'я між першою та другою кампаніями.

Війна також дала про себе знати і в країні-реципієнті. За словами респондентів, в першу чергу це відобразилося на старшому поколінні: «Розповіді старших дають знати, що люди стали більш згуртованими під час війни, грубо кажучи, за себе ніхто не переживав – усі переживали за сім'ю, а особливо чоловіки», а на самих же респондентів лиш опосередковано, або ж як вони жартівливо кажуть: «Десь у генетиці перейшло». На питання «Як

воєнні дії вплинули (чи як змінили) саме на Вас?» один із респондентів сказав: «Ти розумів, що ти повинен поводити себе так, щоб людям у цій країні стало соромно за дії та думки про тебе, бо всі ці війни в Чечні проходили зі словами “ми несемо революцію, ми вам несемо культуру та правильний спосіб життя”, а насправді ми бачили зворотну сторону медалі», маючи на увазі масове поширення упереджень щодо національної культури, традицій та загалом дискриміноване становище чеченців в Україні, відголоски якого наявні в нашому суспільстві ще з кінця 1990-х років, коли настрої ксенофобії були найбільш яскраво виражені. Це може призводити до багатьох проблем, як от, наприклад, до проблем доступу мігранта до ринку житла. Декілька респондентів на питання про пошук житла відповідали, що у батьків проблем із цим не виникало зовсім, але це у випадках, якщо метою була саме купівля житлової нерухомості. З орендою ж не все так однозначно й думки інформантів розділилися майже порівну - у чотирьох проблеми з пошуком виникали, у п'яти – не виникали (в інших трьох житло було у власності заздалегідь). Ті, у кого труднощі все ж були говорять наступне: «З пошуком житла були конкретні проблеми, адже деякі не хотіли нам здавати в оренди квартири, а в деяких державних установах, де були більш лояльні люди, говорили щоб при реєстрації на запитання про національність відповідати, що ми калмики чи щось таке і не говорили «чеченці», бо це все ж таки пострадянський простір і дуже багато історій із Чечні; тобто рекомендували змінювати національність, щоб уникнути із цим проблем», «Наприклад, бачили документи, коли задача житла була, а там російський паспорт і на цьому розмова закінчувалася...але це не всі такі були, десь відсотків 20». Загалом 70% респондентів зазначили, що як мінімум перший час їх батьки орендували квартиру, ще 15-ти % допомагали із житлом друзі сім'ї чи родичі, інші 15% мали власне житло. Основними ж проблемами з якими вони могли стикатися – фінансові труднощі (у меншій мірі), які могли ставати камнем спотикання у бажанні придбати нерухомість; та дискримінація під час пошуку оренди житла.

4.2. Підтримання, конструювання та використання зв'язків у країні-реципієнті

Хоч я і знав, що у чеченців дуже багато родичів, але я не очікував почути такі приголомшливі цифри. Коли я ставив питання про кількість родичів, більшість респондентів реагували з посмішкою і говорили, що дадуть лише приблизну кількість, бо це важке питання і дуже важко порахувати всіх. Найменше назване число – 30, найбільше – 240. Дехто зазначав, що не знає особисто кожного родича і тому їх загальна кількість може бути набагато більшою. На питання про територіальне розміщення кожен респондент сказав, що в Чечні проживає переважна більшість родичів, а в Україні - меншість. Також в усіх інформантів багато родичів проживають у Росії. Серед названих країн також були Казахстан, США і європейські держави: Бельгія, Німеччина (переважна більшість називали саме ці дві країни), Франція, Норвегія, Швеція.

Треба також зазначити, що існує певна категорія людей, які стоять наряду з родичами – так звані «наближені». Один із респондентів дав вичерпне пояснення даного явища: «Наближені – це друзі сім'ї, яких можна формально вважати за родичів, але вони не кровні». В цілому, такими можуть вважатися дуже близькі друзі сім'ї або члени одного чеченського тейпу (кожен чеченець відноситься до певного тейпу, який історично склався між певними родами на певній території і виступав організуючою одиницею; досі відіграє консолідуючу роль у взаємовідносинах між його членами).

Підтримання зав'язків з країною походження активно практикується усіма членами вибірки. Кожен респондент зазначив, що як мінімум раз у тиждень має місце бути вихід на зв'язок із родичами в Чечні. У деяких випадках це може відбуватися ледь не щодня. Також у більшості інформантів на батьківщині є друзі, з якими зв'язок регулярно підтримується (друзями в окремих випадках можуть бути родичі, наприклад двоюрідні брати). Основними способами зв'язку виступають різноманітні месенджери та

соціальні спільноти. Відвідувати рідню в Чечні респонденти намагаються хоча б раз на рік (перешкодами для відвідування можуть стати навчання чи робота). Основними ж приводами є літні або зимові (рідше) канікули, весілля, похорони; набагато рідше приводом може стати головне свято мусульман – свято розговіння у честь закінчення місяця рамадан. Зі святами вони віддають перевагу вітати телефоном або онлайн.

Зустрічі респондентів з іншими членами діаспори в Києві відбуваються регулярно, точніше сказати – щотижня. Як зазначалося усіма інформантами, конкретного приводу частіш за все не буває і зустрічі відбуваються приблизно один-два рази на тиждень із метою сумісної прогулянки або відвідування закладів харчування. Заважати цьому може навчання або робота, в такому разі кількість зустрічей скорочується. Але у будь-якому випадку раз на тиждень, по п'ятницях, респонденти відвідують мечеть, де зустрічають інших членів діаспори. На цей рахунок один інформант сказав наступне: «Кожну п'ятницю ми зустрічаємося на п'ятничній молитві; однією із цілей молитви є те, щоб ми всі бачилися і обговорювали проблеми, якщо вони є. Можливо, комусь треба допомогти фінансово, або ж хтось помер і будуть похорони, щоб усі були в курсі якоїсь події». У Києві також існують спортивні секції, які відвідують переважно чеченці, тому кількість зустрічей може збільшуватися (від 3 до 6 разів на тиждень), якщо особа відвідує подібний заклад. Чеченська молодь міста також має можливість збиратися у офісі представництва діаспори декілька разів на рік на свята, як от День чеченської мови, День чеченської культури або ж на свято у честь кінця місяця рамадан. Приводом подібних зборів також можуть стати непередбачувані труднощі чи проблеми в певних членів діаспори. В такому випадку збори відбуваються позачергово й мають за мету провести вирішення насущних питань чи роз'яснювальну роботу з молодшими членами діаспори.

Якщо складні проблемні питання вирішуються на зібраннях діаспори, то більш повсякденні та побутові проблеми вирішуються на міжособистісному рівні. Більшість респондентів має досвід як надання, так і отримання допомоги у таких питаннях. Це може бути допомога з житлом, навчанням, фінансами, перевезенням речей під час переїзду, тощо. У випадках, коли отримувати чи надавати поміч не доводилося, респонденти зазначали, що у виникненні необхідності можна було б розраховувати на допомогу від будь-кого з членів діаспори. Це можна назвати певною традиційною дією у зв'язках між чеченцями: «У нас нема вибору допомагати чи ні – ми повинні допомогти», «Це, скоріше, риторичне питання, бо у нас завжди якщо якась проблема, про яку дізнається людина твого етносу, то у нас прийнято допомагати, це нормально – звичайна ситуація».

Розподіл друзів за кількісною ознакою, залежно від етнічної приналежності (чеченці\українці), респонденти оцінювали у трьох варіаціях: друзів чеченців і друзів українців однакова кількість (3 респонденти); більше друзів чеченців, але знайомих більше українців (2 респонденти); більше друзів чеченців (7 респондентів). На питання, з яким етносом частота зустрічей превалює, лише троє інформантів відповіли, що з українцями. У одному випадку це пов'язано із тим, що усі друзі чеченці особи переважно проживають у Чечні, у інших же двох випадках – з домінантною кількістю знайомих українців на роботі чи університеті. Загалом респондентів, зайнятих роботою - шестеро, що фактично є половиною вибірки. Із них вказали, що працюють разом із членами діаспори лише двоє, усі інші мають колектив, який складається із суто українців (від 5 до 50 осіб). Серед зайнятих п'ятеро паралельно навчаються (чи навчалися) у ВНЗ, а також шестеро інших респондентів. Із них восьмеро зазначили, що мають в університеті хоча б одного представника їх етносу, з якими підтримують взаємовідносини. Тобто можна говорити, що переважна більшість вибірки, незважаючи на постійний контакт із корінним населенням, все ж віддають

перевагу тісним дружнім стосункам із представниками діаспори. Це можна пояснити словами одного з інформантів: «З ними (з чеченцями) мені комфортніше, ніж з українцями, тому що з чеченцями я можу на своїй мові, про своє говорити. У нас свої традиції, у нас свої теми для розмов є. З ними більш приємно це обговорювати, бо якщо ти почнеш з українцем говорити, наприклад, про одруження, то для них це буде незрозуміло, що одружуватися рано... вони можуть не зрозуміти ці теми». Нові знайомства із особами свого етносу респонденти набувають переважно у мечетях, на тренуваннях та на масових заходах, про які згадувалося вище. Але цим вони не обмежуються: «З чеченцями знайомлюся просто – підхожу зі словами «а, ти чеченець»...яким вітром тебе сюди занесло». Якщо ж говорити про українців, то тут усе більш банально. Знайомств із ними мігранти набувають у школах, університетах, на заходах, що присвячені навчанню чи роботі, також на тренуваннях.

Важливим моментом є те, яку різницю вбачають між чеченцями та українцями члени діаспори. На думку респондентів, різниця криється насамперед у культурній та традиційній сферах. Це пояснюється різним ставленням до сім'ї і підтриманням взаємовідносин між родичами, різним ступенем поваги до старших, різними відносинами чоловіка та дружини. На цей рахунок декілька інформантів зазначали наступне: «Наприклад, якщо взяти відносини між чоловіком та дружиною: ти не можеш напоказ їх виставляти перед братами, батьками тощо, бо це не вважається пристойним. Або у відносинах батька з донькою або сином ти не можеш взяти на руки дитину або гратися із нею коли твій, наприклад, старший брат знаходиться у приміщенні, це буде не зовсім коректно». «...Іноді викладач в аудиторію заходить, а мені хочеться пристати, але ти розумієш, що тут зовсім інші традиції і навіть якщо ти пристанеш, він не зрозуміє що ти хотів зробити». Також важливою ознакою різниці між етносами респонденти вважають ідеологічний фундамент, а також різне ставлення безпосередньо до

національної ідентичності: «Мені здається, що українці трохи втратили свою національну ознаку, бо навіть між собою тут 70% розмовляють російською, а, на мою думку, мова є одним із головних факторів. Усі нації стикаються з такими проблемами й серед чеченців також є ті, хто не володіє рідною мовою, але у нас це не вітається і батьки, брати та будь-які родичі наштовхують на вивчення мови та радять розмовляти нею»; «Світ швидко змінюється і через це українці забули свої традиції, беруть приклад з європейців, американців, думаючи, що потрібно на них рівнятися, а ми чеченці притримуємося своїх традицій; які були триста років тому, такими і залишилися...українці повинні бути більш згуртованими...сім'ї у вас невеликі, а ви між собою все одно не дружите, на мою думку це дуже погано».

4.3. Адаптація молодих чеченців та її чинники

Одним із головних формальних чинників адаптації вважається отримання громадянства. Так от, семеро респондентів мають громадянство, інші ж п'ятеро – не мають, але у них є повне право проживати в Україні за причини наявної у них посвідки на постійне проживання. Причини, чому мігранти не отримували громадянство можуть бути різними. Як от у деяких випадках перешкодою може стати довгостроковий процес відмови від російського громадянства: «Це досить складний процес і я чекаю вже півроку..., а посвідку на постійне проживання я отримав буквально за три тижні, усі довідки від української сторони дуже швидко надходять, а, наприклад, довідку про несудимість від російської сторони я чекав півтора місяці». Ще один показовий випадок пов'язаний з відмовою країни-реципієнта у виданні необхідних документів при народженні: «...Я коли народився в Україні, вони відмовили мені чи то у виданні свідоцтва про народження, чи то відмовилися ставити штамп у ньому; це через ситуацію в Чечні, коли війна була, вони відмовили видавати документацію, але зараз я можу в будь-який момент піти та отримати громадянство, бо в мене є усі

необхідні документи». Основними ж проблемами, пов'язаними із відсутністю громадянства, респонденти вбачають у неможливості влаштуватися на деяку роботу або обіймати певну посаду, брати участь у міжнародних спортивних змаганнях, а також труднощів виїзду до країн ЄС за причини потреби оформлення віз.

Повну загальну середню освіту отримували усі респонденти, а вищу освіту наразі здобувають дев'ятеро членів вибірки, ще двоє вже рік як отримали дипломи магістрів, один же респондент взагалі не вступав до ВНЗ. Спеціальності на яких навчаються (і навчалися) інформанти наступні: кібернетика, міжнародне право, ландшафтний архітектор, інженерія, економіка, менеджмент, економіка та правове забезпечення, хірургія, маркетинг, програмування, інформатика та обчислювальна техніка. Навчання в усіх членів вибірки проводиться переважно українською мовою, лише у одному випадку мовою навчання була російська. При цьому на перервах усі спілкуються виключно російською.

Рівень володіння мовою країни-реципієнта четверо учасників дослідження оцінювали як «достатній», ще семеро як «вільний». Тільки в одному випадку рівень був оцінений як «поганий»; в першу чергу це пов'язується із навчанням у російськомовній школі та російською мовою викладання в університеті. У повсякденному житті респонденти використовують українську мову лише за необхідності: «Якщо я зрозумію, що людині буде зручніше, щоб я відповідав українською, то я так і зроблю»; «В основному, якщо спілкування з людиною відбувається українською, то я і відповідаю українською, особливо якщо я спілкуюся з державними представниками, при заповненні документів, з викладачами, зі звичайними перехожими, які запитують як пройти кудись».

Як зазначалося раніше, шестеро респондентів наразі працюють, ще один – займається бізнесом. Сфери зайнятості наступні: фармацевтика,

програмування (двоє), юриспруденція, інженерія, хірургія та бізнес у сфері розваг. При цьому працевлаштування офіційне лише у одного респондента, і один надає послуги фірмі як ФОП. Допомога із влаштуванням на роботу знадобилася загалом чотирьом інформантам: у двох випадках це були родичі, ще у двох – знайомі українці. Якщо говорити про можливі проблеми із працевлаштуванням, маючи на увазі упереджене ставлення по національній чи релігійній ознаці зі сторони роботодавця, то їх не виникало зовсім. Але проблеми уможливлються уже під час робочого процесу: «На минулій роботі по п'ятницях я не їздив у мечеть; останні ж два роки я працюю в іншій компанії, де я домовився із начальством, що по п'ятницях я буду їздити в мечеть..., але зараз я з цією компанією припиняю співпрацю і я розумію, що якщо не вийде зробити своє діло, і знадобиться іти на нову роботу, то там уже можуть виникнути проблеми адже я не готовий більше промінати п'ятничну молитву на робочі години», «У нас був дуже крупний клієнт, один із найкрупніших монополістів з виробництва алкогольних напоїв, мене ж хотіли залучити до цього проекту, а я це розцінював як сприяння діяльності цієї людини. У нас вважається проклятою людиною, яка вживає, виробляє або продає алкоголь, тобто в дуже поганому становищі знаходиться. Я відмовився від цього проекту, що сприяло підйому питання про моє звільнення, мені поставили ультиматум... я сказав, що готовий через це перервати трудові відносини, але мене все ж вирішили не звільняти». Тобто можна говорити, що не національність, але релігія відіграла ключову роль у взаємовідносинах між мігрантом-мусульманином і роботодавцем.

Важливо зазначити, що четверо респондентів родом із селищ міського типу, а інші – із сіл. Це може говорити про їх високий рівень традиційності та релігійності.

Говорячи про підтримання релігійних практик, усі учасники дослідження зазначали, що відвідують мечеть або ж ісламські центри хоча б раз у тиждень по п'ятницях. «Це обов'язок кожного мусульманина, саме на

п'ятничну молитву кожен мусульманин має відвідувати мечеть». Єдиним, що у деяких випадках стає на заваді саме такій частоті – навчання в університеті або ж робота, але на цей рахунок є певне правило, про яке сказав один із респондентів: «У нас неможна пропускати більше ніж три рази, бо це буде дуже погано і як мінімум кожен третій раз треба ходити, тому коли в мене пари, які я стараюся не пропускати, випадають на третій раз – пропускаю їх та йду в мечеть». Усі респонденти загалом відвідують одну з двох основних київських мечетей: Ар-Рахма на вулиці Лук'янівській або Ісламський громадський культурний центр на Дегтярівській. Перевагу надають тому місцю релігійних зібрань, до якого легше дістатися або ж який переважно відвідують батьки та родичі. «Хто куди почав ходити, туди і буде ходити, куди кому зручніше»; «Навіщо мені ходити не туди, куди ходить вся моя рідня»; «З батьком туди їду або з тренування мені ближче туди їхати».

Піст Рамадан тримають кожен рік усі респонденти. «Це обов'язок кожного мусульманина»; «У нас із самого дитинства усі тримають». На їх думку українці ставляться до цього переважно позитивно зі здивуванням. «Вони на це не дивляться із озлобленням чи гнівом, а просто дивуються тому, як людина витримує зранку до ночі без їжі»; «Здивування було, говорили при цьому, що сильні ми люди...». Лише у одного інформанта мало місце бути негативне ставлення у школі: «Однокласники нормально ставилися, а от вчителі з нерозумінням дивилися, казали, що я гроблю свій організм та навіщо це взагалі мені треба».

Із випадками дискримінації зі сторони корінного населення на релігійному підґрунті восьмеро із дванадцяти респондентів сказали, що не стикалися жодного разу, троє зазначили, що були випадки у школі, але не у старшому віці, і тільки один учасник дослідження сказав про єдиний випадок із яким зустрічався особисто. «Чесно кажучи було немало ситуацій у шкільні роки, дуже часто зустрічалися особи, які не розуміли навіщо мені це, навіщо взагалі релігія і дуже негативно відгукувалися на цей рахунок...а в більш

дорослому віці жодного разу не було таких випадків, бо вже всі знають про іслам». «Я працював на озелененні, паралельно тримаючи піст. Я три дні працював, а головний думав, що якщо я не харчуюся, не п'ю, то і погано працюю. Можна було просто по виразу обличчя зрозуміти, що він негативно налаштований. В результаті він мені не доплатив, бо вважав, що я погано працював, хоч роботи я виконав як усі інші».

Щодо дискримінації на ґрунті національної приналежності, то тут не все так однозначно. Із подібним стикалися семеро респондентів, троє з яких тільки у школі, але не у старшому віці, а п'ятеро ж не стикалися із дискримінованим ставленням зовсім. «Мені здається тільки у двох випадках можлива дискримінація з точки зору національності: якщо ти себе поводиш якось зухвало або ж якщо ти виглядаєш дуже сильно як кавказець, в таких випадках називають образливими словами типу «мавпа» чи щось таке, що в свою чергу провокує на конфлікт». «У мене в школі була викладачка, яка дуже упереджено до мене ставилася, я не можу назвати іншу причину окрім національності бо я не різнився поведінкою від інших дітей. Одного разу вона прийшла до мене додому та моєму батькові розказала таку нісенітницю, яку б я ніколи не зробив. Також у моїх сестер в школі були такі ситуації». «Під час конфлікту на вулиці з іншим чоловіком представник правоохоронних органів підійшов та дуже некоректно висловився: «Понаїхали тут»».

Рівень дискримінації чеченської нації в цілому по Україні кожен респондент оцінював як низький. Попри це, переважна більшість учасників дослідження зазначали, що має місце бути упереджене ставлення до чеченців зі сторони ЗМІ, правоохоронних органів та націоналістичних організацій. «Наприклад, якщо на вулиці трапиться якийсь конфлікт між чеченцем та українцем, то для представників закону будемо винні завжди ми». «У практиці батьків бувало таке, що не хотіли деякі документи оформлювати та просили хабаря». «Дискримінація була не зі сторони населення, а зі сторони

преси, журналістів, тобто тих, кому потрібно зробити гарний заголовок». «Коли ти чеченець, до тебе більш пильна увага, напевне, думають, що може щось погане натворити».

Дозвілля чеченські мігранти проводять по-різному. Дехто надає перевагу проводити вільний час вдома, дехто ж – із друзями. Якщо виконання університетських завдань не обтяжує респондентів, то вони збираються у колі близького оточення та відвідують кінотеатри, заклади харчування, комп'ютерні клуби тощо. Спільним для усіх учасників дослідження є те, що найчастіше метою зустрічі з друзями є прогулянки по центру міста.

Спортивні ж секції регулярно відвідують семеро респондентів, усі інші відвідують також, але не регулярно. Перевагу чеченська молодь надає перевагу таким видам спорту як боротьба та бокс. Декілька осіб виступають на міжнародних турнірах з боротьби. Важливим моментом є те, що у Києві існує дві спортивні секції, які відвідує переважна більшість чеченців, тренери там також представники діаспори.

Поїздки на літній відпочинок у інформантів відбувалися у більшій мірі у шкільні роки. Поїздки відбувалися із сім'єю, а пунктом призначення на літніх канікулах ставали наступні місця: Одеса, Крим, Туреччина. Тобто можна зробити висновок, що чеченці надають перевагу відпочинку на морі, частіше за все на території України. Один респондент вказав на труднощі, які в нього можуть виникнути при таких поїздках: «ми востаннє їздили в п'ятнадцятому чи шістнадцятому році, з того часу ми не їздили бо важко це робити, а якщо і їхати, то саме в ісламський готель, де розділені пляжі». Також канікули у більшості випадків для молоді стають приводом відвідати Чечню.

Загалом, на питання «Які незручності ви відчуваєте від життя в Україні?» лише троє респондентів вказали, що не відчувають незручностей

взагалі. Усі інші ж вказували переважно моменти, пов'язані із їх віросповіданням. У перелік основних тез потрапили мала кількість закладів, розрахованих на мусульман, відсутність у громадських місцях кімнат для здійснення молитви та наявність пропаганди алкоголю. Також у перелік потрапили: високий рівень бюрократії на державних підприємствах, ускладнена система отримання громадянства, погані дороги, зарплатні, які не співвідносяться із прожитковим мінімумом, а також дискриміноване положення чеченців. Цікавим моментом є те, що перед відповіддю на дане питання переважна більшість респондентів казали фрази на зразок: «Коли ти тут живеш усе життя важко сказати які саме незручності» або «Важко сказати, я живу тут усе життя і вже добре адаптований до України...».

Висновки

Перша гіпотеза повністю підтвердилася. Переважна більшість респондентів (сімей) мігрували до України вимушено, у зв'язку із воєнними діями в країні походження. Винятками стали лише двоє інформантів, сім'ї яких мігрували дещо раніше – у кінці 80-х та початку 90-х років, метою міграції у обох випадках було розширення сімейного бізнесу. Також респонденти (сім'ї) мігрували у повному сімейному складі, що до кінця підтверджує гіпотезу. Винятком стала лише одна сім'я, члени якої мігрували поетапно.

Друга гіпотезу не вийшло підтвердити повною мірою, адже з'ясувалося, що всі члени вибірки родом із сіл або із селищ міського типу. Тому, виходячи із цього, змоги порівняти їх із мігрантами, родом із міст, не виявилось. Але якщо говорити саме про учасників дослідження, то можна прийти до висновку, що усі молоді чеченці самоідентифікують себе як традиційні. Це можна було прослідкувати, коли респонденти розповідали

чому у них більше друзів саме їх етносу, а також у їх порівнянні українців із чеченцями, де основним фактором відмінності була саме традиційність.

Третя ж гіпотеза підтвердилася лише частково, а саме на 2/3. Якщо домінуюча кількість друзів респондентів представники саме чеченського народу і в університеті в більшості інформантів присутні члени діаспори, з якими тримається контакт, то от на роботі колектив в усіх зайнятих складається переважно із колег-українців, а саме у чотирьох із шести зайнятих. Тобто можна говорити, що представники чеченської діаспори присутні в усіх основних сферах життя молодих чеченців.

Четверта ж гіпотеза мало того, що повністю підтвердилася, так іще й доповнилася. Конструювання зав'язків з корінним населенням відбувається не тільки в освітніх закладах як от у школі та університеті, як очікувалося спочатку, а ще й на громадських заходах, що присвячені навчанню чи роботі та в спортивних секціях, які також відвідує більшість респондентів.

П'ята гіпотеза лише частково не підтвердилася. Як і очікувалося, усі учасники дослідження отримали середню освіту, а також знаходяться в процесі отримання (або в двох випадках вже отримали) вищої освіти. Також усі респонденти вільно або достатньою мірою володіють українською мовою, окрім одного респондента, в якого навчання у школі та університеті відбувалося російською. Туристичні преференції молодих чеченців більшою мірою зупинялися саме на Україні. Тільки один фактор не сприяє полегшенню процесу соціальної адаптації – дискримінація. Хоч усі респонденти оцінили її прояви в українському суспільстві на низькому рівні, але це більшою мірою стосується саме упереджень на релігійному підґрунті. Із етнічною дискримінацією зустрічалася ж більшість молодих чеченців, деякі із них у шкільні часи, особливо це надходить з боку правоохоронних органів та націоналістичних організацій. Також дискримінованим є й образ

середньостатистичного чеченця у ЗМІ, що сіє паростки упередженого ставлення і серед звичайних громадян.

Шосту, останню гіпотезу було повною мірою підтверджено. Усі члени вибірки без винятку регулярно відвідують мечеть та щороку тримають ісламський піст Рамадан, у чому вбачають свій обов'язок як мусульман. Таке чітке дотримання релігійних практик говорить про високий ступінь релігійності серед молодих чеченців у місті Києві.

Підсумовуючи, варто зазначити, що всі учасники дослідження повною мірою соціально адаптовані до життя в українських реаліях. Це відображається як у їх поведінці, у відповідях на запитання, так і, найголовніше, у суб'єктивній оцінці своєї пристосованості до життя у країні-реципієнті та самоідентифікації з українським суспільством.

Висновки

Отже, міграція є загальносвітовим феноменом, який зачепив усі країни Європи. Відбувається він за різних причин. Вимушені переселення зараз відбуваються найбільш часто за причин війни а, наприклад, в минулому столітті це відбувалося за причин становлення комуністичних держав, диктатури в багатьох країнах, що звільнилися від колоніальної залежності. Також важливою причиною є попит на дешеву робочу силу, який змусив багатьох поїхати з рідних країн в пошуку робочого місця. Багато студентів залишають рідну країну заради отримання освіти, а потім і робочого місця закордоном. Загалом, сучасна міграція насамперед залежить від економічного фактору, а міграція в минулому – від політичного.

Мігранти також є важливими недержавними акторами світової політики. Поширюється поняття міграційного транснаціоналізму. Такі особи можуть приносити з собою зміну культури, економіки, елементи управління державою, що змінюють політику країни і в результаті мігранти змінюють свої ідеї, звичаї, завдяки досвіду, що вони отримали в країні-реципієнті, а також передають цей досвід собі на батьківщину або представникам своєї громади, осівши в інших країнах. Загалом, транснаціоналізм є нічим іншим як однією з форм адаптації мігрантів, який повинен обов'язково доповнюватися класичними способами, про які мова буде йти далі.

Проблеми соціальної адаптації мігрантів можуть частково вирішити держави-реципієнти. Це питання стоїть зараз особливо гостро, бо більшість країн майже повністю ігнорують проведення роботи як з корінним населенням, відсутність чого може привести до дискримінації, так і роботи по наданню допомоги з адаптації самим переселенцям. Дослідження показали, що основними проблемами в процесі адаптації є дискримінація, міграційна політика країн-реципієнтів, внутрішні проблеми країн-реципієнтів, рівень володіння мовою країни-реципієнта, неможливість

отримання громадянства, а також важливим чинником є ставлення нового суспільства до релігії мігранта.

Чеченські мігранти мають й інші проблеми соціальної адаптації. Наприклад, родинні зв'язки. Вирішення певних проблем закордоном унеможлиблюється причиною відсутності родичів. Також у них є проблеми із отриманням жила. Це відбувається за причини жорсткої дискримінації з боку орендодавців. Гендерний аспект відіграє не менш важливу роль, бо збереження старого нормативного патріархального порядку відіграє більш значну роль в житті жінки, ніж економічні вигоди від їх самостійності в новому суспільстві. Це призводить до вибору не найбільш позитивних стратегій адаптації. Відтворення практики ісламу в еміграції зближує чеченців не з корінним населенням місцевості, а з іншими іммігрантськими групами; це заважає інтеграції у нове суспільство.

В Україні досліджень чеченських діаспор дуже бракує, хоч це й є актуальним за причин дискримінації кавказьких народів. У цій роботі я висвітлив загальну характеристику стану дослідженості соціальної адаптації чеченських діаспор і провів дослідження соціальної адаптації молодих чеченців. Результати підтвердили деякі гіпотези повністю, а деякі – частково. Загалом чеченські сім'ї мігрували за причини порятунку від воєнних дій на батьківщині, рятуючи усіх членів родини, не задіяних у конфлікті. Усі респонденти ідентифікують себе як традиційні та суворо притримуються релігійних практик у країні-реципієнті. Переважна кількість контактів молодих чеченців відбувається із представниками їх етносу, які присутні в усіх основних сферах життя мігрантів. Корінне ж населення також знаходиться в контакті з чеченцями, але менш тісному, ніж представники їх етносу. В Україні мігранти отримують освіту, вивчають мову, працюють, чим самим полегшують самі собі процес соціальної адаптації. Єдиною проблемою є явна дискримінація, яка поширює упередження щодо національної культури мігрантів, але не щодо релігії.

Перелік використаних джерел

1. Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation / John W. Berry. // APPLIED PSYCHOLOGY: AN INTERNATIONAL REVIEW. – 2006. – №55. – С. 303–332.
2. Identity Formation as a Contemporary Adaptation Strategy Chinese Immigrants in Italy / Mleczko Agata. // European Education.. – 2011. – С. pp. 25–48.
3. Чеченские диаспоры в странах Европейского Союза: особенности интеграции / Молодикова И.Н.. // Интеграция мигрантов: возможна ли она в современном обществе? – 2015.
4. Роль диаспор в современной мировой политике / И.Д. Лошкарёв. // Международные отношения и мировая политика.
5. А.В. Попов. Мультикультурализм и национальная идентичность в контексте современности / А.В. Попов. – С. 73–84.
6. The Chechen Refugees / Johanna Nichols. // Berkeley Journal of International Law. – 2000
7. Diasporas and secessionist conflicts: the mobilization of the Armenian, Albanian and Chechen diasporas / Maria Koinova. // Ethnic and Racial Studies. – С. 333–356.
- 8 . Strategies of reconstructing Islam in exile. A case of Chechens in Poland / Karolina Lukaszewicz. – 2014.
9. Researching the Chechen diaspora in Europe. // Interdisciplinary Political Studies. – 2017.
10. Социокультурная адаптация мигрантов: проблемы и стратегии (томский кейс) / В.В. Кашпур, И.Г. Поправко. // Работа выполнена при поддержке ФЦП «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России», мероприятие 1.5.. – 2011.
11. Диаспора – оптимальная форма адаптации мигрантов / Т.Ф. Аносова, С.С. Кириллюк
12. Этническое предпринимательство мусульманских диаспор в странах Западной Европы / И.М. Хрусталёв. // ЭКОНОМИКА. – 2005.

13. Мусульманские общества западной европы: проблемы социально-культурной адаптации / АРТЮХОВ Максим Николаевич. // *Sociological and Humanities Sciences*. – С. 96–99.
14. Механизмы и стратегии адаптации национальных диаспор в инокультурной среде / Н. С. Аветян. // *Социологические чтения*.
15. Островская, Е. А. Традиционные религиозные идеологии в эпоху глобализации // *Современная социологическая методология — от теории к практике* / Под ред. А. О. Бороноева. СПб. : Северная Нива, 2012.
16. Levitt, P. *Between God, Ethnicity, and Country : An Approach to The Study Of Transnational Religion*. Working Paper № 13. – 2001. // *Transnational Communities Programme*.
17. Транснациональная миграция: понятие, условия развития и последствия / Л. Ю. Кочеткова. – 2013.
18. Мусульмане во Франции: особенности интеграционной модели / А.В. Веретевская. // *Политология*. – С. 98–101.
19. Социальный ресурс национальных диаспор в адаптации и интеграции мигрантов в полиэтничном регионе / Ю. А. Дроздова. // *этносоциология*. – 2017. – С. 82–96.
20. Механизмы и стратегии адаптации национальных диаспор в инокультурной среде / Н. С. Аветян. // *социологические чтения*. – С. 17–23.
21. Феномен диаспоры: методологические основы научного исследования / а. А. Авдашкин. // *научная рефлексия*. – 2015. – с. 131–137.
22. *Researching the Chechen diaspora in Europe*. // *Interdisciplinary Political Studies*. – 2017. – С. 201–218. / Marat Iliysov.
23. Alice S. *Becoming more conservative? Contrasting gender practices of two generations of Chechen women in Europe* / Szczepanikova Alice. // *European Journal of Women's Studies*. – 2012. – №19. – С. 475– 489.
24. Myriam F. *Tourism and refugees: a case study of the Chechen community in Flanders* / Fierens Myriam. // *Journal of applied anthropology*. – 2007. – С. 138–143.

25. The Chechens A handbook / Jaimoukha Amjad.. – 236-245.

Додаток 1. Програма дослідження чеченської діаспори в Києві

Мета: дати загальний опис та виявити основні фактори впливу на процес соціальної адаптації молодих чеченців у місті Києві.

Емпіричний об'єкт: молоді чеченці.

Теоретичний об'єкт: соціальна адаптація молодих чеченців.

Предмет: соціальна адаптація молодих чеченців у місті Києві.

Завдання:

1. З'ясувати за яких обставин та в якому сімейному складі відбулася міграція.
2. Означити ступінь традиційності мігранта.
3. З'ясувати в які саме сфери життя мігранта включені інші представники чеченської діаспори в Україні.
4. Визначити яким чином конструюються зв'язки із корінним населенням.
5. Охарактеризувати пристосованість мігранта до нового середовища в залежності від факторів, які впливають на адаптацію.
6. Означити ступінь релігійності мігранта.

Гіпотези:

1. Міграція відбувалася вимушено у повному сімейному складі.
2. Чеченські мігранти родом із сіл переважно більш традиційні, ніж ті, що родом із міст.
3. Представники чеченської діаспори присутні в усіх основних сферах життя мігрантів:

- більше друзів серед чеченців

- співробітники чеченці
 - навчаються в університеті разом із чеченцями
4. Знайомств із українцями мігранти набувають переважно в освітніх закладах.
5. Адаптації молодих чеченців сприяють усі основні фактори:
- отримання середньої та вищої освіти
 - володіння мовою країни-реципієнта
 - відсутність дискримінації
 - туристичні подорожі у межах країни-реципієнта
6. Серед молодих чеченців поширений високий ступінь релігійності, що проявляється у повному дотриманні релігійних практик.

Теоретична інтерпретація:

Діаспора	Частина певного етносу, яка проживає поза країною свого походження і яка має соціальні інститути для підтримання своєї етнічної ідентичності; має групову солідарність та почуття зв'язку з першобатьківщиною.
Дискримінація	Упереджене ставлення до особи (групи), результатом якого є соціальні або політичні утиски, які здійснюються панівною в суспільстві з метою обмеження прав та свобод дискримінованих.
Релігійні практики	Соціальна форма об'єктивації релігійної свідомості, яка надає групі спільну ідентичність та свої символічні знаки, що уособлюють їх вірування.
Дозвілля	Форма проведення часу, метою якої є рекреація, а також

	задоволення фізичних, духовних, соціальних та культурних потреб.
Традиційність	Наслідування попередніх зразків.
Релігійність	Безпосередній вияв релігії в індивідуальній і колективній свідомості.

Додаток 2. Інструментарій дослідження

Доброго дня, мене звати Олексій, я навчаюся в КНУ ім. Шевченка та проводжу дослідження чеченської діаспори як частини дипломного проекту. Метою нашого з Вами інтерв'ю є встановлення рівня адаптованості чеченських мігрантів до життя в Україні з ціллю більш глибокого вивчення та можливого покращення ситуації. Наша бесіда, з вашого дозволу, буде записана на диктофон. Але я гарантую Вам повну конфіденційність та анонімність. Дані, що я отримаю в межах нашого діалогу, будуть кодуватися і зберігатися без зазначення імен, а доступ до них буде максимально обмеженим.

Блок 1(вступні питання)	Завдання
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розкажіть трохи про себе? 2. Де ви народилися? 3. Коли і за яких обставин ви (вимушено?) переїхали до України? У якому віці? <p>(# якщо респондент дорослішав в Чечні – переходити до блоку №2 після закінчення блоку №1)</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. Україна під час переїзду сприймалася як місце постійного проживання чи як тимчасова зупинка на шляху до іншої країни? Якої? Які були плани? Чому не реалізувалися? 5. Як ви знайшли житло в Україні? 6. У Вас велика родина? 7. Скільки членів вашої родини переїхали разом із вами? 8. На Вашу думку, як воєнні дії вплинули на Вас і Вашу родину? (Як змінили?) 	<p>Описати процес прибуття мігранта до країни-реципієнта:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) За яких обставин відбулася міграція 2) В якому сімейному складі особа мігрувала

Блок 2(соціалізація в Чечні)	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Якого розміру був населений пункт, в якому ви проживали?(та\або звідки Ви та Ваша сім'я родом) 2. Чи відвідували Ви дитсадок в Чечні? 3. Чи отримували Ви середню та вищу освіту? 4. Якою мовою велося навчання? 5. Чи працювали Ви в Чечні? Чи була пов'язана Ваша робота з Вашим професійним ступенем? 6. Якому виду дозвілля Ви зазвичай віддавали перевагу в Чечні? 7. Відвідували спорт-секції? 8. Куди частіш за все Ви з сім'єю вибиралися на відпочинок? 9. Чи їздили до літніх таборів?(можливо, на спортивні збори?) 10. Як часто Ви збиралися зі своїми родичами та за яких обставин? 11. Як багато друзів у Вас було там? Вони усі були Вашої нації? 12. Ви відвідували мечеть? Як часто? (відносно відвідування в Україні) 	<p>Описати процес соціалізації чеченця в рідній країні</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Які фактори впливали на соціалізацію 2) Як конструювалися зв'язки в рідній країні 3) Як підтримувалися сімейні практики 4) Додайте – як підтримувалися релігійні практики 5) Яке було місце релігії в житті респондента/ки

Блок 3(адаптація)	
<ol style="list-style-type: none"> 1. За відчуттям, було важко пристосуватися до життя в новій країні? 2. Ви отримували українське громадянство? 3. Чи відвідували Ви дитсадок в Україні? 4. Чи маєте ви шкільну середню освіту? 5. Чи навчалися(навчаєтеся) в університеті? За якою спеціальністю? Якщо не вступали, то чому? 6. Якою мовою у Вас було навчання в школі та університеті? А на перервах якою мовою розмовляли? 7. Загалом, як ви оцінюєте рівень свого володіння українською мовою? Чи використовуєте її в повсякденному житті? 8. Чим займаєтеся зараз? Працюєте? У якій сфері? Чи були проблеми з влаштуванням на роботу? Як знайшли ви роботу? Хто допоміг? Чи офіційне це працевлаштування? 9. В подальшому плануєте залишатися в Україні? 10. Ви часто відвідуєте мечеть? Де розташована мечеть або інше місце релігійних зібрань, яке ви відвідуєте? (на якій вулиці) 11. У Рамадан тримаєте піст? Як до цього, на вашу думку, ставляться українці? 	<p>З'ясувати як у мігранта відбувається пристосування до нового середовища:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Освіта 2) Проф. спрямованість 3) Релігійні практики 4) Володіння мовою 5) Відсутність\наявність дискримінації 6) Дозвілля

<p>12. Колись були нарікання у Вашу сторону з точки зору релігії?</p> <p>13. Чи були в вашому досвіді випадки дискримінації чи расизму з боку корінного населення? Як ви загалом оцінюєте ступінь дискримінації щодо Вашої нації в Україні?</p> <p>14. Як зазвичай ви проводите вільний час?</p> <p>15. Чи відвідували Ви спортивні секції в Україні? Їздили на збори?</p> <p>16. На канікулах коли-небудь їздили на відпочинок (із сім'єю або друзями)? Якщо так, то куди?</p> <p>17. А які взагалі незручності відчуваєте від життя в Україні?</p>	
--	--

Блок 4(міжособистісні зв'язки)	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Скільки у вас родичів? Скільки з них живе в Чечні, а скільки в Україні?(в інших країнах) 2. Чи підтримуєте ви стосунки з родичами та друзями в Чечні? Їздите до них на свята? Як часто? 3. Чи змінилися ваші стосунки з родичами та друзями в Чечні? Якщо так, то в яку саме сторону змінилися? Можливо, стали більш тісними? 4. Як часто ви зустрічаєтеся з іншими представниками чеченської діаспори в Києві? Зазвичай з якого приводу? 5. Чи допомагали Ви коли-небудь іншим представникам діаспори вирішити якісь життєві проблеми? 6. А Вам хтось допомагав вирішити проблеми із членів діаспори? Якого роду це були проблеми? 7. Чи є на вашій роботі/університеті члени чеченської діаспори? 8. Загалом як ви оцінюєте, у вас більше друзів серед чеченців чи серед українців? ==Чому?(бачитеся частіше з тими, чи тими) 9. А на роботі? Скільки співробітників на роботі? Скільки з них українців? Чи є чеченці? Скільки? 	<p>Підтримання, конструювання та використання зв'язків у країні-реципієнті:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Перевірка дотримання традиційних сімейних практик 2) З'ясування, у яку форму перейшли зв'язки з друзями та родичами в Чечні 3) В які саме сфери життя мігранта включені інші члени діаспори? 4) Яким чином конструюються зв'язки з Українцями? 5) Які відмінності мігрант вбачає у двох різних націй, з якими він підтримує зв'язок

<p>10. Як швидко після переїзду до Києва у вас з'явилися друзі-українці?</p> <p>11. Де зазвичай ви знайомитеся з новими друзями?</p> <p>12. Які на вашу думку принципові відмінності між чеченцями та українцями?</p>	
---	--